

**АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ: 809.155.0
ТКБ: 81.2 Тоҷ
А-37**

АЗИМОВА САЙЁРА НАЗРИЕВНА

**ВИЖАГИҶОИ НАВЪҶОИ МАЪНОИ ЛУҒАВӢ ДАР
МАЪНОШИНОСӢ (ДАР НАМУНАИ «АНВОРИ СУҶАЙЛӢ»-И
ҶУСАӢН ВОИЗИ КОШИФӢ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз
рӯи ихтисоси 10.02.19 – Назарияи забон

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

Роҳбари илмӣ:

Гулназарзода Жило Бурӣ - доктори илми филология, профессор, ректори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризи расмӣ:

Низомова Санобар Фахриевна – доктори илми филология, дотсент, мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Табаров Хайрулло Назарович – номзоди илми филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ҳимояи диссертатсия «06» апрели соли 2024, соати 13:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-036 назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6) баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6) ва тавассути сомонаи www.ddzt.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи « ____ » _____ соли 2024 фиристода шуд.

**Котиби илмии шурои диссертатсионӣ,
номзоди илми филология, дотсент**

Ҳасанова Ш. Р.

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ ба яке аз мавзӯҳои то ҳол таҳқиқнашудаи забоншиносии тоҷик, яъне омӯзиши навъҳои маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ дар намунаи асари машҳури «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқ. Аҳаммият ва зарурати анҷом додани чунин таҳқиқотро ҳамин омил тақозо менамояд, ки дар вазъи имрӯза дар забоншиносии тоҷик қорҳои илмӣ бахшида ба таҳлилу баррасии паҳлуҳои гуногуни маъноӣ калимаҳо дар доираи низомии луғавии забон ҳанӯз ангуштшумор мебошанд. Барои илми маъношиносии ватанӣ таҳқиқи пурвусъати ҷойгоҳи низомии маъноӣ луғавӣ дар маъношиносии луғавӣ, аниқ намудани монандӣ ва фарқияти намудҳои мухталифи маъноӣ, аз қабилӣ маъноӣ луғавии денотативӣ ва сигнификативӣ, ошкор намудани механизмҳои ташаккул ва ривож ёфтани таносуби маъноӣ дар байни ҷузъҳои маъноӣ бутун ва дигар масъалаҳои илми маъношиносӣ хеле мубрам ва саривақтӣ аст.

Муҳимияти таҳлилу омӯзиши мавзӯи мазкур аз он сар мезанад, ки ҳамаи навъҳои маъноӣ луғавӣ дар доираи парадигматикаи воҳидҳои луғавии забон ташаккул меёбанд. Аз ин хотир, таҳлил намудани хусусиятҳои хоси марзи маъноӣ, муайян кардани вижагиҳои гипонимия дарки чунин навъҳои муносибатҳои маъноӣ ба монанди ҷузъвожагию воҳидвожагӣ, инчунин, мутобиқати зидмаъноӣ (мутобиқати зидмаъноӣ) дар асоси маводи асари «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ аз нигоҳи назарияи забон моҳияти анҷомдиҳии кори диссертационии мазкурро муайян кардааст.

Адиби барҷастаи асри XV Ҳусайн Воизи Кошифӣ аз зумраи чеҳраҳои мумтози адабиёти форсу тоҷик аст. Мавсуф дар баробари мероси гаронбаҳои илмиаш «Ҷавоҳир-ут-тафсир фи тухфат-ил-амир», «Ҷомеъ-ус-ситтин», «Тафсири Ҳусайнӣ», «Махзан-ул-иншо», «Саҳифаи шохӣ», «Бадоеъ-ул-афкор фи саноеъ-ил-ашъор», «Оинаи Искандарӣ», «Кашф-ул-асрор», «Муқаттаот ва муфрадот», «Ар-рисолат-ул-илмия фи аҳодис-ин-набавийя», «Футувватнома», «Ахлоқи Муҳсинӣ», «Рисолаи Ҳотамия» боз асари тамсилу панду ахлоқи «Анвори Суҳайлӣ»-ро низ ба қалам додааст. Асари мазкур аз зумраи шохкорихоест, ки ба адабиёти тоҷикӣ форс тавассути баргардон ва тарҷума ворид гаштааст, яъне «Анвори Суҳайлӣ» таҳаввули эҷодкоронаи асари машҳури Ҳиндустони қадим «Калила ва Димна» аст. Ин асар тӯли таърихи қариб ҳазорсолааш борҳо ба риштаи назм кашида шудааст ва вобаста аз завқу салиқаи мутарҷимону муҳаррирони минбаъда ба тағйироти ҷиддӣ дучор омадааст. Сабаби ин қадар машҳур ва маҳбуб гаштани асари мазкур дар он аст, ки ҳикоятҳои тамсилии пурмазмунӣ асар олами ботинӣ ва завқи маънавий хонандагонӣ муосир ва наслҳои ояндаро вусъат бахшида, онҳоро бо ин ёдгории бузурги таърихӣ ошно месозад.

Мубрамии қор боз ба чунин омил вобастагӣ дорад, ки мероси ниёгонамон барои омӯзиши таърихи забони адабии тоҷикӣ маводи арзишмандеро пешкаш менамояд. Дар омӯзиши забони тоҷикӣ забони асарҳои даврони классикӣ ҳамчун сарчашмаи пурғановати маъноӣ ва тобишҳои

чилодори он ба ҳисоб мераванд. Ба ин маънӣ олими адабиётшиноси тоҷик Расул Ҳодизода, ки муаллифи сарсухан ва мураттиби китоби «Калила ва Димна» аст, чунин мефармояд: «... Ҳусайни Кошифӣ дар китоби худ «Калила ва Димна»-и Абулмаолий Насрулло ро сахт пайравӣ намудааст. Ин пайравиро на фақат дар хатти сюжет ва устухонбандии асар, балки дар забон ва сабки он ҳам равшан дидан мумкин аст. Ӯ аксари ибороти рехта ва тасвиrotи дақиқи Абулмаолий Насрулло ро нигоҳ доштааст ва чунон бо маҳорати томи суҳандонӣ онҳоро тафсир ва тағйир медиҳад, ки хонанда гумон мекунад, ки ин таҳрир танҳо ба қалами як кас – Ҳусайни Кошифӣ анҷом гирифтааст»¹.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дар забоншиносии ҷаҳон бахшида ба навъҳои маъноӣ луғавӣ дар доираи илми маъношиносӣ пажӯҳишҳои илмӣ олимони маъношинос ва мантиқшинос, мутахассисони забоншиносии равонии Ғарб аз қабилӣ Ҷ. Лайонз, Ш. Балли, Ҷ. Лакофф, В. Крафт, Д. Круз, Г. Миллер, Й. Трир, Р. Чаффин, Л. Вайсгербер ва дигарон ҳаллу зербооб гардидаанд. Аз ҷумла, онҳо дар қорҳои илмиашон масъалаҳои услубӣ (Балли, 1961), тарзи фикронӣ ва ифодасозии маъно аз ҷониби халқҳои гуногун (Вундт, 2010), маъношиносии забонӣ (Лайонз, 2003; Полмер, 1372х.), мушкилоти забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) (Chaffin, 1992), маъноӣ луғавӣ (Cruse, 1986), маъноӣ эҳсосотии калимаҳо (Miller, 1991) ва ғайраро матраҳ сохтаанд.

Забоншиносони давраи шуравӣ ва муосири рус доир ба маъноӣ луғавии калимаҳо ва дар маҷмӯ илми семантика ба натиҷаҳои назаррас ноил гардиданд. Онҳо ба чунин мафҳумҳои мураккабе равшанӣ андохтанд, ки то он замон таҳқиқ нагашта буданд, ба монанди мафҳуми маъно ва маънодорӣ, маъноӣ прагматикӣ ва денотативию сигнификативӣ, маъноҳои коннотативӣ, эҳсосӣ ва услубӣ, инчунин, ба мафҳуми марзи маъноӣ дар доираи парадигмаи маъноӣ ва чунин ҳодисаҳои забонӣ аз қабилӣ гиперо-гипонимия, синонимия ва антонимия, холонимҳо ва меронимҳо, партонимҳо ва омонимҳо мебошанд. Ба соҳаи забоншиносии равонӣ, шинохтӣ ва фарҳангӣ олимони барҷастаи рус Ф. Соссюр, В.В. Виноградов, Ю. Д. Апресян, Л. А. Новиков, В. Г. Токарев, И. М. Кобозева, В. Г. Гак, А. А. Уфимсева ва дигарон саҳми арзандаи ҳурро гузоштаанд. Масалан, В. В. Виноградов дар баробари таҳқиқи забони асарҳои бадеӣ боз назарияи нутқи назм, грамматикаи забони русӣ, инчунин, типҳои асосии маъноӣ луғавии калимаҳоро бо таҳлили амиқ фаро гирифтааст (Виноградов, 1963; Виноградов, 1977; Виноградов, 1982). А. А. Уфимсева дар қорҳои илмиаш мавзӯҳои калима ва мавқеи онро дар низомии луғавию маъноӣ забон, маъноӣ луғавии забон ва доир ба принсипи тавсифи семиологии забон матраҳ намудааст (Уфимтсева 132-135, 1968; 1980; 1986а; 1986б). Илова бар ин, олими дигари маъношинос И. М. Кобозева ба доираи таҳқиқи худ вижагиҳои маъношиносии луғавиро ҷалб намуда, дар қорҷӯбаи он ба паҳлуҳои гуногуни маъноӣ луғавӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир кардааст (Кобозева 61, 2007).

¹ Кошифӣ Ҳ.В. Калила ва Димна: ҳикояҳо (барои наврасон ва ҷавонон). – Душанбе: Адиб, 1989. – 304 с.

Дар илми муосири забоншиносии ватанӣ ҳам як қатор пажухишҳое анҷом дода шудаанд, ки ба таҳлили хусусиятҳои маъноӣ луғавӣ ва навъҳои он бахшида шудаанд. Масалан, дар таҳқиқоти илмии М. Қосимова (М. Қосимова, 2003; 2011; 2016), С. Ҳалимиён (Ҳалимиён, 2017), Б. Камолиддинов (Камолиддинов, 1992; 2005; 2015), Ҳ. Мачидов (Мачидов 80-84, 1997; 2006; 2007; 2014), Д. Хоҷаев (138-141, 2011; 2013а; 2013б; 2014), М. Саломов (111-114, 2001; 2014; 2015; 2017), Ж. Гулназарзода (44-49, 2015; 2016; 2017а; 2017б; 2019; 2022), Д. Искандарова (56-57, 2013; 2021), М. Давлатмирова (51, 2019), Б. Раҳмонов (108, 2017) ва бисёр олимону пажухишгарони дигар мавзӯи хусусиятҳои маъноӣ калимаҳои таркиби забони тоҷикӣ, таносуби маъноӣ байни вожаҳои забон, марзи маъноӣ ва мафҳум (консепт) ва дигар мушкилоти мубрами соҳаи маъношиносӣ ҳаллу зербоб гардидаанд. Албатта, илми маонӣ дар забоншиносии ниёғони халқи тоҷик, аз ҷумла, дар асарҳои илмии Абуалӣ ибни Сино, Насируддини Тӯсӣ, Носири Хусрав, Шамс Қайси Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ба таври васеъ ва амиқ таҳлилу баррасӣ шуда буд. Аммо, дар забоншиносии муосир ин масъала аз дидгоҳи нав, яъне аз нуқтаи назари забоншиносии равонӣ, фарҳангӣ ва шинохтӣ (конгнитивӣ) мавриди омӯзиш қарор дорад. Барои таҳқиқоти диссертатсионии мо мушаххасан қорҳои илмӣ дар ин соҳа анҷомдодаи олимони М. Қосимова, Ҳ. Мачидов, Д. Хоҷаев, Б. Камолиддинов, З. Мухторов, Ж. Гулназарзода ва М. Саломӣ муҳим аст, зеро маҳз ҳамин муҳаққиқон мавзӯи маъно ва маъношиносӣ, маъноҳои луғавӣ прагматикӣ ва парадигматикаи луғавӣ, хусусан масъалаҳои робитаи маъноӣ доштани ҷузъҳои маъноӣ луғавӣ ва таносуби маъноӣ байни вожаҳои забонро ба таври бояду шояд таҳлилу таҳқиқ намудаанд.

Дар забон ва адабиётшиносии тоҷик ба хусусиятҳои забониву адабӣ ва муқоисаи асари машҳури асри XV «Анварӣ Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ бо асарҳои дигар як қатор пажухишҳои илмӣ бахшида шудаанд. Аз ҷумла, доир ба дараҷаи омӯзиш ва доираи таҳқиқи мавзӯи мавриди назари мо дар ин диссертатсия, бояд тазаққур дод, ки ин қорро олимону муҳаққиқони зиёд дар миқёси ҷаҳон пажухиш кардаанд. Аз ҷумла, олими тоҷик А. Афсаҳзод дар китоби худ «Манбаъ ва густариши ҷаҳонӣ ривоятҳои форсӣ ва арабии «Калила ва Димна» ба масъалаи дараҷаи таҳқиқи асари мазкур таваҷҷуҳи ҷиддӣ намудааст¹.

Диссертатсияи илмӣ М. Солеҳов ба хусусиятҳои жанриву бадеии асар бахшида шудааст. Рисолаи мазкур «Пажухиши қиёсии «Калила ва Димна»-и Абулмаоли Насруллоҳ ва «Анварӣ Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ» ном дорад. Лозим ба ёдоварист, ки дар ин диссертатсия нахустин бор дар илми ватанӣ муқоисаи «Калила ва Димна»-и Ибни Муқоффаъ ва Абулмаолии Насруллоҳ анҷом дода шудааст².

¹ Афсаҳзод, А.А. Манбаъ ва густариши ҷаҳонӣ ривоятҳои форсӣ ва арабии «Калила ва Димна». – Душанбе, 2007. - 120 с.

² Солеҳов, М.О. Сравнительное изучение «Калилы и Димны» Абулмаоли Насраллаха и «Анварии Сухайли» Хусайн Ваиза Кашифи: автореф. канд. дисс. – Душанбе: ТГУ, 1987. – 20 с.

Дар забоншиносии ватанӣ дар раванди таҳқиқу омӯзиши хусусиятҳои забонӣ, маъноӣ ва услубии ин ё он асари бадеӣ асару мақолаҳои зиёде бахшида шудаанд. Масалан, дар ин росто метавон рисолаҳои илмӣ Қ. Мухторӣ «Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ» [2002], Ф. Шарифова «Хусусиятҳои вожагонии «Кашфулмаҳҷуб»-и Ҳучвирӣ» [2011], Г. Икромова «Хусусиятҳои луғавию маъноии ғазалиёти Бадриддин Ҳилолӣ» [2019], М. Чумбаев «Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ» [2022] ва муҳаққиқони зиёдеро номбар кард.

Ба таҳқиқи забон ва услуби асарҳои Ҳусайн Воизи Кошифӣ миқдори начандон зиёди пажӯҳишҳои илмӣ бахшида шудааст. Ба доираи назари мо танҳо қорҳои зерин расиданд: мақолаи муҳаққиқ М. Назар, ки дар мавзӯи таҳқиқи «Анвори Сухайлӣ» анҷом дода шудааст ва «Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ» ном дорад¹; мақолаи Н. Холиқов дар яке аз сомонаҳои интернет таҳти унвони «Мақоми «Калила ва Димна»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии халқи тоҷик»².

Ҷамчунин, соли 2013 аз ҷониби У. Саъдуллозода монография таҳти унвони «Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ» таҳия гардид, ки ин таҳқиқот низ як қорӣ мушаххаси илмиест ҳам дар раванди маъношиносии забонӣ ва ҳам дар раванди таҳқиқи забон ва услуби Ҳусайн Воизи Кошифӣ, зеро дар он этимологияи калимаҳо, аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ будани онҳо, доираи истеъмол ва сермаъноиву каммаъноии онҳо, муродифшавӣ, мутаҷаддидшавӣ ва санъати таҷнис таҳқиқ шудаанд. Барои пажӯҳиши мо, хусусан, ба гурӯҳҳои маъноӣ ҷудо кардани калимаҳои асар аз рӯи вожаҳои ҳешутаборӣ, номи вазифаҳо ва истилоҳоти динӣ муҳим аст, чунки мо низ дар таҳқиқи худ калимаҳои «Анвори Сухайлӣ»-ро ба гурӯҳҳои луғавию маъноӣ ҷудо намудем.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Хулосабарориҳо аз таҳқиқи мазкур дар тақмили барномаҳои таълимӣ муқарраршуда саҳм гирифта метавонанд. Мавзӯи таҳқиқи мавриди назар як ҷузъи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва бо нақшаи дурномаи раёсати илм ва инноватсияи Академия мувофиқат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасии хусусияти маъношиносии лингвистӣ, вижагиҳои луғавию маъноӣ, навъҳои маъноӣ луғавӣ дар илми маъношиносӣ ва паҳлуҳои гуногуни онҳо мебошад. Моҳияти омӯзиши намудҳои маъноӣ имкон медиҳад, ки тарзи баёни муаллиф, забон ва услуби нигориши асар, тобишҳои маъноии таркиби луғавии «Анвори Сухайлӣ» амиқу равшан омӯхта шаванд.

¹ Назар, М. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2020, №8. – С.354-357.

² Холиқов, Н. Мақоми «Калила ва Димна»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии халқи тоҷик [эл. ресурс]. URL: <http://hamsafon.tj>

Вазифаҳои таҳқиқот. Амалӣ шудани ҳадафҳои таҳқиқро вазифаҳои зерин ташкил медиҳанд:

- баррасии хусусияти маъношиносии лингвистӣ;
- дар шакли рисолавӣ таҳқиқ намудани ҷойгоҳ ва мавқеи низоми маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ;
- нишон додани мавқеи маъношиносии лингвистӣ дар бахшҳои забон;
- баррасии типологияи маъно дар маъношиносии лингвистӣ;
- баррасӣ ва таҳлили сатҳи омӯзиш ва доираи таҳқиқи намудҳои маъно дар забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ;
- муайян кардани вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар асар;
- таҳлил намудани таносуби ҷузъҳо дар намудҳои маъноӣ луғавӣ;
- гузаронидани таҳлили парадигматикаи луғавию маъноӣ дар «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ;
- омӯхтани вижагиҳои марзи маъноӣ дар низоми парадигматикаи луғавию маъноӣ дар намунаи «Анвори Суҳайлӣ»;
- таҳқиқи гипонимия, ҷузъвожагӣ (меронимия) ва воҳидвожагӣ дар «Анвори Суҳайлӣ»;
- муайян намудани нақш ва мавқеи мутобиқати зидмаъноӣ дар маъношиносӣ дар намунаи «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ.

Объекти таҳқиқ: Вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ.

Предмети таҳқиқ. Омӯзиш ва таҳқиқи вижагиҳои маъношиносии лингвистӣ дар доираи илми маъношиносӣ дар асоси маводи «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ.

Асосҳои назарии таҳқиқоти диссертациониро осори илмӣ ва назариявии муҳаққиқони забоншиносии даврони классикии тоҷик, ба монанди Абунастри Форобӣ, Абуалӣ Сино, Насриддини Тӯсӣ, Шамс Қайси Розӣ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ; муосири тоҷик чун М. Қосимова, С. Ҳалимиён, Ш. Рустамов, Ҳ. Мачидов, А. Б. Камолиддинов, Д. Ҳоҷаев, М. Саломииён, Ж. Гулназарзода; забоншиносони рус Н. Ф. Алефиренко, Ю. Д. Апресян, О. С. Ахманова, В. В. Богданов, В. Т. Булигина, В. В. Виноградов, В. И. Говердовский, М. А. Кронгауз, Л. А. Новиков ва Ғарб, аз қабиле Й. Трир, Ҷ. Лайонз, Ш. Балли, Ҷ. Лакофф, В. Крафт, Г. Миллер, Л. Вайсгербер ташкил медиҳанд, ки зимни асарҳои илмиашон нуқоти назари худро баён кардаанд.

Методҳои таҳқиқ. Таҳқиқоти диссертационӣ дар асоси методҳои зерин таълиф гардидааст:

- *муқоисавӣ-таърихӣ* бо мақсади тавсиф додани маълумоти илмию бадеие, ки аз луғатҳои тафсирий, таърихномаҳо, ҳикоёту ривоёти асарҳои пешин ва аз матнҳои «Калила ва Димна»-и қабл аз «Анвори Суҳайлӣ» навишташуда пайдо гардидаанд, истифода шуд;

- *муқобилгузорӣ* ҳангоми муқоиса намудани гурӯҳҳои луғавию маъноӣ дар низоми маъноии забони тоҷикӣ, ба монанди гурӯҳҳои луғавию маъноии калимаҳои соматикӣ, истилоҳоти ҳешутаборӣ, номи ҳайвоноту парандагон, растаниҳо, анвои мевачоту сабзавот ва дигарҳо лозим аст;

- истифодаи усули *таҳлили ҷузъӣ* ҳангоми таснифи маъноии ҷузъҳои денотативию сигнификативии калимаҳо, навъҳои маъноҳои прагматикӣ, аз қабилӣ маъноӣ коннотативӣ, эҳсосӣ ва услубӣ ба қор гирифта шуд;

- *таҳлили матн* дар рафти интиҳоб ва таснифи мисолҳо аз асари «Анвори Сухайлӣ»-и нависанда қор фармуда шуд. Инчунин, ҳангоми таълифи диссертатсия дастовардҳои маъношиносону шарқшиносони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла асару мақолаҳои илмӣ донишмандони тоҷик чун Х. Шарифов, А. Афсаҳзод, Ҳ. Мачидов, М. Солех, Ҳ.Талбакова, Н. Ҳайдаршо, У. Саъдуллоев ва дигарон судмандона ба таври васеъ истифода шудаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Маводди таҳқиқро вижагиҳои маъноӣ ва муайян кардани ҷойгоҳи онҳо дар низоми маъноии забони тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Таҳлили хусусиятҳои маъноӣ дар асоси матни дастнависи асари «Анвори Сухайлӣ»-и нависанда сурат гирифт, ки бад-ин васила китоб ба хатти кириллӣ баргардонида шуд.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Навгонии илмӣ диссертатсия, пеш аз ҳама дар он аст, ки нахустин бор вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар маъношиносии лингвистӣ, паҳлуҳои гуногуни намудҳои маъноӣ луғавӣ дар асари машҳури асри XV «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар забоншиносии тоҷик баррасӣ гардида, масъалаҳои мухталифи маъноӣ онҳо рӯйи қор омадааст. Интиҳоби таҳлили маҳз вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар асар аз он ҷиҳат аст, ки:

- бори нахуст дар доираи илми маъношиносӣ ба таври нисбатан амиқ дар асоси назарияҳои гуногуни илмӣ олимони маъношиносии ватанӣ ва хориҷӣ хусусияти маъношиносии лингвистӣ, навъҳои маъноӣ луғавӣ дар низоми маъноӣ дар «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд;

- аввалин маротиба намудҳои маъноӣ прагматикӣ, денотативию сигнификативӣ, инчунин маъноҳои услубӣ, коннотативӣ ва эҳсосӣ, нақшу хусусияти хоси онҳо дар низоми маъноии асар таҳқиқ шуданд;

- таносуби маъноҳои дар дохили низоми маъноии асар қарордошта дар ҳолати якмаъно ва сермаъно будан, маъноӣ маҷозӣ ва фразеологӣ пайдо намудани ҷузъҳои маъноӣ бо таҳлил фаро гирифта шуданд;

- нахустин бор яке аз паҳлуҳои хеле муҳим ва мураккаби маъношиносӣ, гипонимия дар «Анвори Сухайлӣ» таҳлилу таҳқиқ гардид;

- аз ҷиҳати илмӣ мафҳуми марзи маъноӣ ва мавқеи он дар асар таҳлилу баррасӣ гардид, ки дар ин самт қорҳои диссертатсионӣ ҳанӯз ангуштшумор ҳастанд;

- дар баробари ин, ҳодисаҳои маъноии ҷузъвожагӣ (меронимия) ва воҳидвожагӣ дар «Анвори Сухайлӣ» бо таҳлил фаро гирифта шуданд, ки ба масъалаи забон ва услуби нигориши асар марбут буда, аз ҷиҳати хусни баён, маҳорату истеъдоди нависандагии Ҳусайн Воизи Кошифӣ, мутаносибии маъноҳои дар асар қорфармудаи ӯ шаҳодат медиҳанд;

- яке аз навгониҳои назарраси таҳқиқоти фавқ таҳлили мутобиқати зидмаъноӣ дар мисоли намунаҳои асар мебошад. Бинобар ин, мо кӯшиш

намудем, ки дар мисоли баъзе гурӯҳҳои луғавию маъноӣ бонизом будани маъноӣ луғавиро дар доираи ин ё он марзи маъноӣ собит намоем.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ хусусияти маъношиносии лингвистӣ, ҷойгоҳи маъношиносӣ дар бахшҳои забон, типологияи маъно, мафҳум ва маъноӣ истилоҳҳои *маъно*, *маъношиносии лингвистӣ* (*семасиология*), *маъноӣ луғавӣ*, *денотат*, *сигнификат*, *маъноӣ прагматикӣ*, *марзи маъноӣ*, *маъноӣ коннотативӣ*, *эҳсосӣ*, *услубӣ*, *холоним ва мероним*, *гипонимия*, *когипоним*, *воҳидвожагӣ*, *узввожагӣ*, *мутобиқати зидмаъноӣ*, *таносуби маъноӣ* ба риштаи таҳқиқи кашада шуда, шарҳу эзоҳи онҳо аз луғатҳои забоншиносӣ ва қорҳои илмии муҳаққиқон оварда шуданд;

- мушаххас карда шуд, ки дар таҳқиқоти илмии олимону муҳаққиқони забоншиносӣ тоҷики даврони классикӣ ва муосир илми *маъношиносӣ* ва қисматҳои он хеле муфассал таҳқиқ шудаанд. Аз ҷумла, собит гардидааст, ки луғат ва қабатҳои дигари забон ба низоми забон дохил шуда, яъне маҷмуи унсурҳои мебошад, ки дар муносибати қонунӣ қарор доранд;

- таҳлил нишон дод, ки маъноӣ луғавии қалима низ дар низоми маъноии забон мавқеи бориз дорад. Таҳқиқи ҳамаҷонибаи қалима ва маъноӣ луғавии он дар раванди дарки ягонагӣ ва бутунии низоми забон бо зернизомҳои мусоидат мекунад;

- муқаррар карда шуд, ки осори илмии ба ин мавзӯ бахшидаи олимони забоншиносӣ давраи классикӣ ва муосир барои мушаххас намудани шабоҳату тафриқаи байни воҳидҳои низоми луғавӣ, ошқор намудани мақом ва ҷойгоҳи маъноӣ луғавӣ ва навъҳои он дар инкишофи маъношиносӣ ва таъсири мутақобилаи байни воҳидҳои луғавии он саҳми қалон гузоштаанд;

- таҳқиқот маълум намуд, ки *маъноӣ денотативӣ* ҳангоми ба гурӯҳҳои мавзуиву маъноӣ ҷудо кардани қалимаҳои асари мавриди таҳқиқ мавқеи ҳоса дошта, денотатҳо дар сохтани маъноӣ маҷозӣ иштирок мекунад;

- собит гардид, ки *маъноӣ сигнификативӣ* мафҳумест, ки хусусияти денотати муайяно дар тафаккур инъикос мекунад ва маъноӣ умумии онро пурра мегардонад. Нависанда ҳангоми баёни фикраш яке аз аломатҳои ашё ё ҳодисаро мувофиқи завқ эҷодқорона интихоб кардааст;

- исбот гашт, ки барои равшан сохтани *таносуби маъноӣ* денотатҳои дохили гурӯҳҳои луғавию маъноӣ номи ашё, сифату аломат, баъзе шумораҳо ва гурӯҳҳои дигар маъноӣ сигнификативӣ мавқеи қалон дорад. Ғайр аз ин, дар ифода намудани сермаъноӣ, маъноҳои маҷозӣ ва фразеологизмҳо ҷузъи сигнификативӣ хеле фаъол аст;

- маълум шуд, ки *маъноӣ прагматикӣ* вожаҳо аз алоқамандии маъноӣ қалимаҳо бо суҳанони ғоянда ва муоширати қаҳрамонон бармеояд;

- собит гардид, ки *маъноӣ коннотативии* қалимаҳои асари таҳқиқшаванда ба доираи маъноӣ прагматикӣ қалима дохил мешавад ва онро воситаҳои интихобқардаи муаллиф нишон дода метавонанд. Аз ин навъи маъноӣ муносибати муаллиф ба воқеияти объективӣ тавассути алоқаи байни маъноӣ асосӣ ва маъноӣ иловагии қалимаҳо дарк карда мешавад;

- таҳлилу таҳқиқ собит намуд, ки *маъноӣ эҳсосӣ* низ ба доираи омӯзиши маъноӣ прагматикӣ дохил мешавад. Ин маъно ҳамчун хусусияти дохилии забон барои инъикос кардани эҳсосоти қаҳрамонони асар истифода мешавад;

- таҳқиқи *маъноӣ услубӣ* таркиби луғавии асар маълум кард, ки дар насри бадеии адиб корбурди ҳодисаҳои забонӣ ба афзуншавии ҳусни баён ва фасоҳати забони асар мусоидат намудааст. Нависанда сабки хоси бадеӣ дошта, дар ифода намудани фикри худ усулҳои луғавию маъноӣ ибора ва таркибсозиро фаъолона истифода мебарад;

- таҳлил собит намуд, ки *маъно ва маънодорӣ калимаро* дар доираи парадигматикаи луғавӣ баррасӣ намудан лозим аст. Парадигма дар баробари маҳдуд сохтани нишонаҳои алоқамандкунандаи калимаҳо таркиби луғавии асарро серистеъмол ва пуробуранг кардааст;

- таҳлил нишон дод, ки дар ҳудуди *марзи маъноӣ* ҳаста, воҳидҳои луғавии ба он наздик ва воҳидҳои луғавии аз он дур (канорӣ) бо якдигар таъсири мутақобила доранд. *Марзи маъноӣ* бо калимаҳои сермаъно, якмаъно ва воҳидҳои мутааллиқи калимаҳои сермаъно саруқор дорад;

- муқаррар гардид, ки *гипонимия* дар асар барои ифода кардани хусусияти маъноӣ вожаҳо аз рӯйи нишона, макони қарор доштан, вожаҳои мансуб ба онҳо ва аз рӯйи гурӯҳҳои луғавию маъноӣ тасниф намудани ин вожаҳо истифода шудааст. Барои ҳосил шудани таносуби маъноӣ гиперонимҳо калимаҳои гипонимиро ба худ тобеъ карда, соҳиби маъноӣ иловагӣ мешаванд. Инчунин, аниқ гардид, ки ҳодисаҳои *синонимия, полисемия ва антонимия* ба доираи гипонимия дохил мешаванд;

- таҳлил муайян кард, ки ҳодисаҳои забонии *чӯзъвожагӣ (меронимия), узввожагӣ (аъзовожагӣ)* дар илми забоншиносии ниёгонамон қисман тавсиф дода шуда, дар таҳти истилоҳоти исмҳои кулл ва чӯзъ, ки яке аз шохаҳои чӯзъвожагӣ мебошанд, муфассал таҳқиқ шудаанд;

- аз таҳлили намунаҳои асар аён гашт, ки *воҳидвожаҳо* ба маъноӣ зарурӣ маъноӣ иловагӣ бахшида, дар натиҷаи алоқамандии маъноӣ мафҳумҳо воҳидшумурҳо ба вазифаи воҳидвожаҳо омада метавонанд;

- собит гардид, ки *мутобиқати зидмаъноӣ* дар асар мавқеи хос дошта, аз интиҳоби адиб вобастагӣ дорад. Дар асар навъҳои сода ва мураккаби ҷуфтҳои мутақобилӣ дарёфт карда шуданд, ки муаллиф тавассути онҳо маъноӣ манзуршавандаро боз ҳам возеҳтар кардааст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Омӯзиши вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар намунаи асари бадеӣ барои муайян намудани ҷойгоҳи маъноӣ луғавӣ дар низоми маъношиносӣ аҳаммияти назариявӣ амалӣ дорад. Пажӯҳиши хусусияти маъно дар маъношиносии лингвистӣ дар заминаи осори адибон имкон медиҳад, ки навъҳои маъноӣ луғавӣ, маҳорати адибон доир ба истифодабарии воҳидҳои луғавӣ аз рӯйи маъно ошкор карда шаванд. Аҳаммияти назариявӣ таҳқиқ аз он иборат аст, ки маводи диссертатсия барои нишон додани вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ ва ба таҳқиқи ояндаи масъалаҳои маъношиносӣ мусоидат мекунад.

Аҳаммияти илмию амалии мавзуъ дар он ифода меёбад, ки бо таҳқиқи маъно, хусусан, маъноӣ луғавӣ бо тарзу методи муосир баъзе хусусияти навъҳои маъноӣ луғавӣ дар низоми маъношиносӣ баррасӣ мегардад ва дар тақмили вижагиҳои маъноӣ луғавӣ, ки дар ин низом нақши хоса дорад, мусоидат мекунад. Дар заминаи таҳқиқ омода сохтани дастурҳо доир ба маъношиносӣ, маъно ва хелҳои он мумкин аст. Маводи таҳқиқ вобаста ба назарияи маъношиносии лингвистӣ дастури омӯзишӣ шуда метавонад.

Ҳамзамон, натиҷаҳои бадастомада дар ҳалли масоили назариявии маъношиносӣ, аз ҷумла, маъношиносии луғавӣ мусоидат мекунад. Ҳамчунин, муқоисаи маводди таҳлилгардида барои муайян кардани раванди инкишофи маъноӣ воҳидҳои луғавӣ дар масири таърихи забони адабӣ аҳаммияти илмию амалӣ дорад. Натиҷаи таҳлили вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ барои таҳқиқоти минбаъдаи илмию назариявӣ дар ин самт метавонад ҳамчун замина ва асос хизмат намояд.

Дарачаи этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсиониро омилҳои зерин таъмин менамоянд: истифодаи заминаи методологӣ ва назариявии пажӯҳиш; муайян намудани мазмуну маъноӣ истилоҳҳои соҳаи маъношиносӣ; муайян намудани ҷойгоҳи низоми маъноӣ луғавӣ; таърих ба маҷмуи усулҳои таҳқиқи вижагиҳои луғавӣ, ки ба мавзуъ ва ҳадафҳои таҳқиқ созгоранд; маънодорӣ калима дар парадигматикаи луғавӣ; таҳқиқ ва таснифи ҷузъҳо, таҳлили луғавию маъноӣ, таснифи таркиби калимаҳои асар ба гурӯҳҳои луғавию маъноӣ, ки дар фарзия ва ғояи пешбарандаи таҳқиқ ба миён гузошта шудаанд. Муътамадии натиҷаҳои таҳқиқот дар таҳия ва нашр намудани мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақрирӣ-шуароӣ КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар маҷаллаҳои илмӣ, баромаду маърузаҳо дар конференсияҳои илмию амалӣ, семинарҳои илмӣ ифода ёфтаанд.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмун ва мундариҷаи таҳқиқи диссертатсионӣ ба масъалаҳои назариявии маъношиносии лингвистӣ ва барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.19 - Назарияи забон мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия дар мушаххас намудани ва истифода бурдани методҳои муосири дараҷаи омӯзишу таҳқиқоти илмӣ олимону муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, асосу заминаҳои амалию назариявии таҳқиқи диссертатсионӣ, нишон додани вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар «Анвори Сухайлӣ», мустақилона иҷро намудани таҳқиқоти диссертатсионӣ ва иштироки бевоситаи он дар масъалагузориҳои мавзӯӣ, таҳқиқи назариявӣ, таснифу таҳлилҳо ва, ҳамчунин, дар ҷамъбасту натиҷагириҳои таҳқиқот ифода ёфтааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Қисматҳои асосии кори мазкур дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмӣ кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ Донишгоҳи байналмилалӣ

забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Аз натиҷаи таҳқиқ ва хулосаҳои қор диссертант дар конференсияҳои илмию амалии солонаи ҳаёти қормандону омӯзгорони Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва конференсияҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ (1) ва байналмилалӣ (1) маърузаҳо қардааст.

Ҳамзамон, диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (24 феввали соли 2023, суратҷаласаи №7) ва ҷаласаи васеи кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигории Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (12 октябри соли 2023, суратҷаласаи №3) муҳокима қардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Оид ба таҳқиқиоти диссертатсионӣ 7 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 5 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯйи нашр омадааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, 186 саҳифаи компютериқо ташқил медиҳад. Дар диссертатсия 11 нақша ва 2 ҷадвал оварда шудааст.

Феҳристи адабиёт қароғири номгӯйи адабиёти зарурии илмӣ буда, 198 ададро ташқил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамӣ, қараҷаи омӯзиши мавзуъ, мақсад ва вазиқаҳои таҳқиқ, асосҳои назариявию методологӣ, методҳо ва маводди таҳқиқ, навоқари он, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, нуқоти қарои дифоъ пешниҳодшаванда, қорқард ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ ва соҳтори қор баён шудааст.

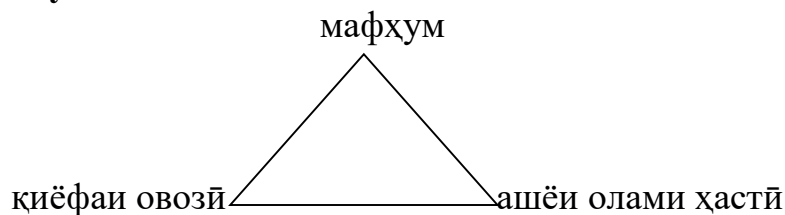
Боби якуми диссертатсия «Хусусияти маъношиносии лингвистӣ» ном дошта, аз қор зерқоб иборат мебошад.

Дар *зерқоби аввал* - «Омӯзиши назариявии маъношиносии лингвистӣ» зикр меқардад, ки аз солҳои 30-50-уми асри гузашта дар Аврупо олимони забоншинос қарқарданд, ки лингвистикаи системавӣ бе ҳалли масъалаҳои мубрами семантикӣ рушд намеқунад ва пеш намеқаравад. Маъношиносӣ бо маънои васеяш таҳлили муносибатҳои иқодаҳои забонӣ ва олами ҳастӣ, ҳақиқӣ ё тасаввури аст. Иқодаҳои забонӣ – қалима, ибора қумла, матн ашъ, сифат, амал, тарзи иқрои амал, муносибат, ҳолат ва натиҷаи онро иқода меқароянд, ки маҷмуи ҳамин муносибатҳост. Қун истилоҳи семантика маънояш иқодақунанда аст, ин муносибатҳоро таҳлил меқунад.

Айнияти иқодақунандаи тақриқаи иқодашаванда дар ҳама сатҳи соҳтори забон дида меқаравад. Масалан, дар луғатшиносӣ омонимия (таҷнис) мувофиқат - қарҳӯрди иқодақунанда ва иқодашаванда, аммо аз қиҳати маъно алоқа надоштани онҳоро нишон медиҳад. Сермаъноӣ қарҳӯрд ва аз ягон қиҳат алоқа доштани ду аломатро нишон медиҳад. Қодисаи синонимия (муродифот) ва антонимия (тазод) низ қарҳӯрди ин ду тарақро муайян меқунад.

Соли 1923 Чарлз Огден ва Айвор Ричардс асаре бо номи «Маъноӣ маъно» таълиф мекунад, ки дар он секунҷаи семантикиро тасвир мекунад, ки тавассути он назарияи худро доир ба семантика пешниҳод мекунад¹.

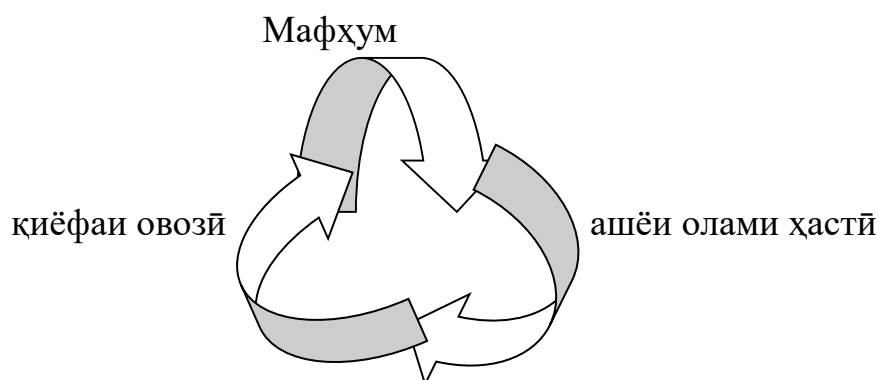
Нақшаи 1. Секунҷаи семантикӣ

Гузашта аз ин, дар таърихи илми адабу забони тоҷикӣ донишмандону пажуҳишгарони асримиёнагии тоҷик доир ба масоили маъно ва маъношиносӣ фикру андешаҳои мувофиқу созгор ва, муҳимтар аз ҳама, мантиқан бо андешаҳои олимони Аврупо ҳамгун пешниҳод намудаанд.

Дар ҳамин асос, робитаи қавии семантикии ин унсурҳоро М. Саломӣ дар мақолаи хеш «Семантика ё назаре ба маъношиносӣ» бо хатҳои ба ҳам майлкунанда тасвир кардааст [115, с. 11].

Нақшаи 2. Робитаи устувори семантикӣ

Пас, дар маъношиносӣ аввал омӯзиши дурусти маъно ва натиҷаи ин омӯзиш ва беғалат истифода кардани маъно ва ифода бо тақозои маврид ва ҳолат омӯхта мешавад. Маъношиносӣ, пеш аз ҳама, каломӣ дуруст, сухани беҳаторо дар мувофиқат бо қоидаҳои луғавӣ, сарфӣ, нахвий забон ва дурустии маъно меомӯзад. Яъне, дар маъношиносӣ дурустии мазмунӣ воҳидҳои забон баррасӣ мегардад ва маъно ин шароитро муҳайё месозад, зеро маъно далели воҳиди забон аст ва ҳар воҳиди забон дорои маъноест.

Дар илми маъношиносии лингвистӣ монандӣ ва тафовутҳои шаклу маъно аниқ нишон дода шудаанд, ки муносибати вазифаҳо ва ифодаҳои забонро, ки маъносоз мебошанд, инъикос менамоянд.

Маъношиносии лингвистӣ, вазифаҳои қиёфаи овозӣ, мазмуну маънӣ ҳамчун намудҳои иттилоот хизмат мекунад. Дар ин робита дар намудҳои муҳобирот зарурати маҳдуд сохтану ҷудо кардани маъноӣ забонӣ аз навҳои дигари иттилоот пеш меояд, зеро муайян кардани доираи имконоти ин

¹ Гулназарзода, Ж. Низомии маъноӣ феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маъноӣ осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) / Ж. Гулназарзода. [матн]. – Душанбе, 2022. – 332с.

иттилоот лозим мешавад, ки дар натиҷа аз рӯйи таснифоти пурраи шаклу маъноӣ калимаҳо, категорияҳои грамматикӣ маъно ва шакл, маъноҳо ва вазифаҳои грамматикӣ анҷом дода мешавад.

Дар *зербоби дуҷуми боби якуми диссертатсия* – «**Мавқеи маъношиносӣ лингвистӣ дар бахшҳои забон**» доир ба маъно ҳамчун категорияи бунёдии маъношиносӣ (семантикаи) лингвистӣ сухан меравад, ки аз омилҳои муҳимми илми маъношиносӣ буда, пажӯҳиши илмӣ онро асоснок мегардонанд. Истилоҳи маъно ҳамчун мафҳум ба ҳайси тасаввуроти зеҳнии шайъ, раванд, ҳолати амал, падида (ҳамчун моҳияти бартаридоштаи зеҳнии аломатҳои интиҳобшудаи олами воқеӣ), ки далели лингвистӣ аст ва дар баробари ин мундариҷаи аломати забонӣ, шакл, ки ифодаи падидаи моддии ин тасаввуроти зеҳнист, маҳсуб меёбад. Маъноро дар «назарияи референтивии маъно», эквиваленти референти ифодаи забонии шайъҳо, бадалшавӣ, раванд, ҳолати амал, қисматҳо, хусусият ва муносибати онҳо дар олами воқеӣ мешуморанд. Гуногунӣ дар навъҳои маълумоти луғавӣ, пеш аз ҳама, ба маводи матраҳшаванда, хусусияти воҳидҳои тафсиршаванда ва интиҳоби дурусти назарияи шуруҳ вобаста аст. Дар маънидод қардан, пеш аз ҳама, ду навъи асосии маълумот – забонӣ (лингвистӣ) ва фарозабонӣ (экстралингвистӣ) мавҷуд аст.

Дар ташаккулёбии маъноӣ луғавӣ мавқеи асосиро қиёфаи овозӣ, далелу намуна, таносуби маъноӣ байни калимаҳо ва равандҳои равонӣ (ҳисси инсон, хусусияти дарки олами воқеӣ, баҳои ӯ), ки номгузориро раҳнамоӣ менамоянд, ишғол намудаанд. Дар зербоби мазкур инчунин навъҳои гуногуни маъно аз қабилҳои маъноӣ луғавӣ, луғавӣ-грамматикӣ, маъноӣ грамматикӣ, итноб, эҷоз ва ғайра мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор дода шудаанд.

Дар *зербоби сеюми боби якум*, ки «**Типологияи маъно дар маъношиносӣ лингвистӣ**» номгузорӣ шудааст, таъкид қарда мешавад, ки таркиби маъноӣ воҳидҳои забон гуногун ва зиёд аст. Барои ба низом даровардани он дар маъношиносӣ лингвистӣ ченаку меъёрҳо коркард шудаанд. Дар мутобиқату мувофиқати ин меъёру ченакҳо ҷойгоҳи дилхоҳ маъно тавзеҳ ва муайян мегардад, ки дар натиҷа навъ ё типҳои шарҳи маъно ҷудо мешаванд.

Бояд тазакур дод, ки ҷаҳор навъи шарҳи маъно, ки ҳар яке маъноро аз дидгоҳи муайян баррасӣ мекунад, вучуд дорад: вобаста ба мансубияти воҳиди забон дар бахшу қисматҳои забон; вобаста ба дараҷаи умумияти маъно; вобаста ба хусусияти шарҳи додашуда; вобаста ба навъи донише, ки барои шарҳи маъно истифода мешавад¹.

Доир ба вижагиҳо ва нақши унсурҳои савтӣ, нағмаи ҳуруф (аллитератсия), имола, мавқеи фонемаҳо дар занҷираи гуфтор, вижагиҳои фоносемантикӣ баъзе ҳарфҳои хатти арабии тоҷикӣ дар пажӯҳишҳои А. Ҳасанзода, М. Саломов ва Ш. Кабиров мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ин маврид танҳо доир ба методи қиёскунии маъноӣ аз рӯйи ину он хусусият, яъне ин ё он овоз маъноеро, ки ҳангоми қарбурд ифода мекунад,

¹ Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. - 242 с.

сухан меронем. Масалан, фонемаҳои дохили калимаҳои тақлидӣ, ифодагари овозу садо ва калимаҳои такрор хусусияти семантикии хос доранд:

*Аз душмани дӯстру бипарҳез,
Чун ҳезуми хушк, аз оташи тез.
Кораи ба чадал чу бар наёяд,
Хуш-хуш дари ҳила баргушояд¹.*

Дар ин мисол калимаи *хуш-хуш* хусусияти тарзи рафтору кирдорро ифода кардааст.

Дар диссертатсия таъкид шудааст, ки маъноӣ чумла *виртуалӣ* ва *актуалӣ* шуда метавонад. Дар ин ҳолат, ду маврид ба инобат гирифта мешавад.

Якум, маъноӣ виртуалӣ дар мундариҷаи маъноӣ як навъи чумлаҳои устувор, ки маъноҳои калимаҳои дохили он барои ифодаи мундариҷаи умумӣ сахмгуздоранд, дида мешавад. Дар ин гуна чумлаҳо маврид, ҳолат, вазъияти истеъмоли онҳо гуногун аст, аммо мундариҷаи умумии чумла тағйир намеёбад. Масалан:

*Масале ёд дорам аз ёре,
Кори ҳар мард нест ҳар коре².*

Дуюм, дар чумлаҳои одӣ вобаста аст, ки дар кадом вазъият бо кадом мақсад ин чумла гуфта шудааст, дар маҷмӯъ маъноӣ виртуалии ҳамин чумла маҳсуб меёбад. Чунончи:

*Мухолифи ту яке мӯр буд, море шуд,
Баровард зи сар он мӯри баргашта думор.
Мадеҳ замонаш аз ин бешу, рӯзгор мабар,
Ки аждаҳо шавад, ар рӯзгор ёбад мор³.*

Дар чамъбасти зербоби мазкур хулоса мешавад, ки маъношиносии лингвистӣ дар маҷмӯъ қолабсозии забонии (дар нақши ифода ва мундариҷа) олами воқеист ва симои забонии оламу нишон медиҳад.

Зербоби чоруми боби якум «Чойгоҳи низомии маъноӣ луғавӣ дар маъношиносии лингвистӣ» унвон гирифта, дар он роҷеъ ба чойгоҳ ва мавқеи низомии маъноӣ луғавӣ дар маъношиносии луғавӣ суҳан меравад. Хусусан, тафсири маъно, ки аз ҷониби олимони машҳури даврони классикӣ, аз қабилӣ Абунасири Форобӣ, Абуалӣ Сино, Носири Хусрав, Насириддини Тӯсӣ, Шамс Қайси Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва даврони муосир, ба мисли М. Қосимова, С. Ҳалимиён, Б. Камолиддинов, Ҳ. Маҷидов, Д. Хоҷаев ва дигарон анҷом дода шудааст, оварда мешавад. Метавон ба ҷунин хулоса омад, ки тафовуту монандии воҳидҳои низомии луғавӣ, нақши маъно дар ташаккул ва инкишофи ҷанбаҳои гуногуни забоншиносӣ, инчунин таъсири мутақобилаи онҳо дар муайянсозии хусусиятҳои маъноӣ аён мегардад, ки дорои аҳаммиати басо калони илмӣ аст.

¹ Хусайн Воизи Кошифӣ. Анвори Сухайлӣ. (аз рӯи нусхаи аввалияи самъ, чопи акси Берлин, бо инзимоми феҳристи хикоят ва фарҳанги луғот, чопи саввум).-Техрон: Амири Кабир, 1362.- С.34

² Ҳамон ҷо, С.75

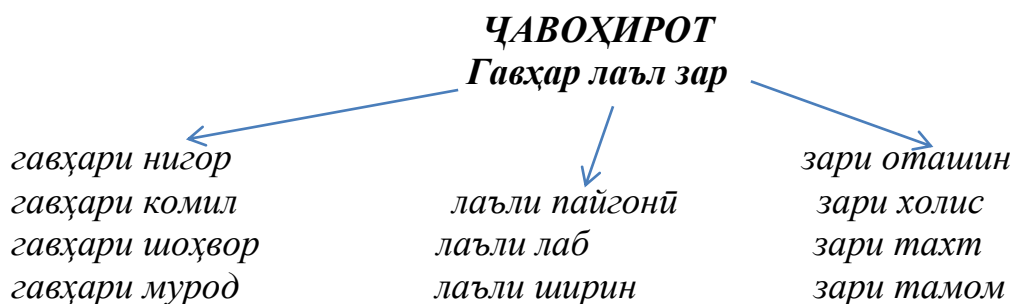
³ Ҳамон ҷо, С.115

Боби дуюми диссертатсия «Ифодаи навъҳои маъноӣ луғавӣ дар «Анвори Сухайлӣ» - и Хусайн Воизи Кошифӣ» ном дошта, аз ду зербоб иборат аст.

Зербоби якуми он – «Маъноӣ луғавии денотативӣ – сигнификативӣ дар «Анвори Сухайлӣ»» унвон гирифта, чор фаслро дар бар мегирад. *Фасли аввал*, маъноӣ луғавии денотативӣ – сигнификативӣ ҳамчун навъи маъноӣ луғавӣ, *фасли дуюм* – чузъи денотативӣ, *фасли сеюм* – чузъи сигнификативӣ, ва *фасли чорум*, таносуби чузъҳои денотативӣ – сигнификативӣ дар ифодаи ин навъи маъноӣ луғавӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд. Дар ин зербоб таъкид мегардад, ки дар истилоҳоти соҳаи забоншиносӣ қисми маъноӣ калима, ки нишонаҳои мафҳумӣ дорад, маъноӣ *ашёӣ-мантиқӣ* ё денотативию сигнификативӣ номида мешавад. Дар забоншиносӣ собит гардидааст, ки маъноӣ луғавӣ тавассути ду ҷиҳат: *забонӣ* ва *фарозабонӣ* муайян мегардад ва ҳамаи ин гуногунрангии маъноӣ луғавиро ба вучуд меорад. Тавсифи маъноӣ луғавӣ аз ду ҷиҳат муайян карда мешавад: *мундариҷавӣ* ва *сохториву функционалӣ*. Агар ҷиҳати мундариҷавӣ ба мафҳуми тааллуқдошта ишора кунад, ҷиҳати сохториву функционалӣ вобастагии мустаҳкамҳои забонии *қиёфаи овозӣ* ва мафҳумро ифода мекунад. Яъне маъноӣ луғавии калима қиёфаи овозии онро бо шайъ ва ҳодисаҳо нишон медиҳад. Ҷиҳати сохториву функционалӣ баёнгари ахбори низоми дохилии маъно маҳсуб меёбад. Аз ин ҷо, чунин бармеояд, ки калимаҳо муносибатро ба шайъ ва падидаи олами воқеӣ, мафҳум, майлу эҳсосот ва ба дигар калимаҳо мефаҳмонанд. Ба андешаи мо, калима ба ғайр аз ифода кардани номи ашё ифодагари маъно ва маънохост. Маъно қодир аст, ки ҳам ашё, ҳам падида ва ҳам амалро ифода кунад.

Фарқи байни маъноӣ денотативӣ ва сигнификативиро маъношиноси тоҷик Ж. Гулназарзода хеле хуб шарҳ дода, чунин мегӯяд: «Агар инъикоси маъноӣ денотативӣ бештар ба ҳақиқати олами воқеӣ алоқаманд бошад, инъикоси маъноӣ сигнификативӣ бо шуури инсон ва мафҳум алоқаманд аст. Яъне, ҳангоми инъикоси маъноӣ денотативӣ дар шуур падидаи олами воқеӣ замина аст ва дар инъикоси маъноӣ сигнификативӣ мафҳум»¹. Муносибатҳои денотативию сигнификативиро дар ҳудуди асар ва доираи як марзи маъноӣ дар нақша чунин тасвир кардан мумкин аст:

Нақшаи 3. Муносибатҳои денотативию сигнификативӣ дар ҳудуди марзи маъноӣ калимаи «ҷавоҳирот»

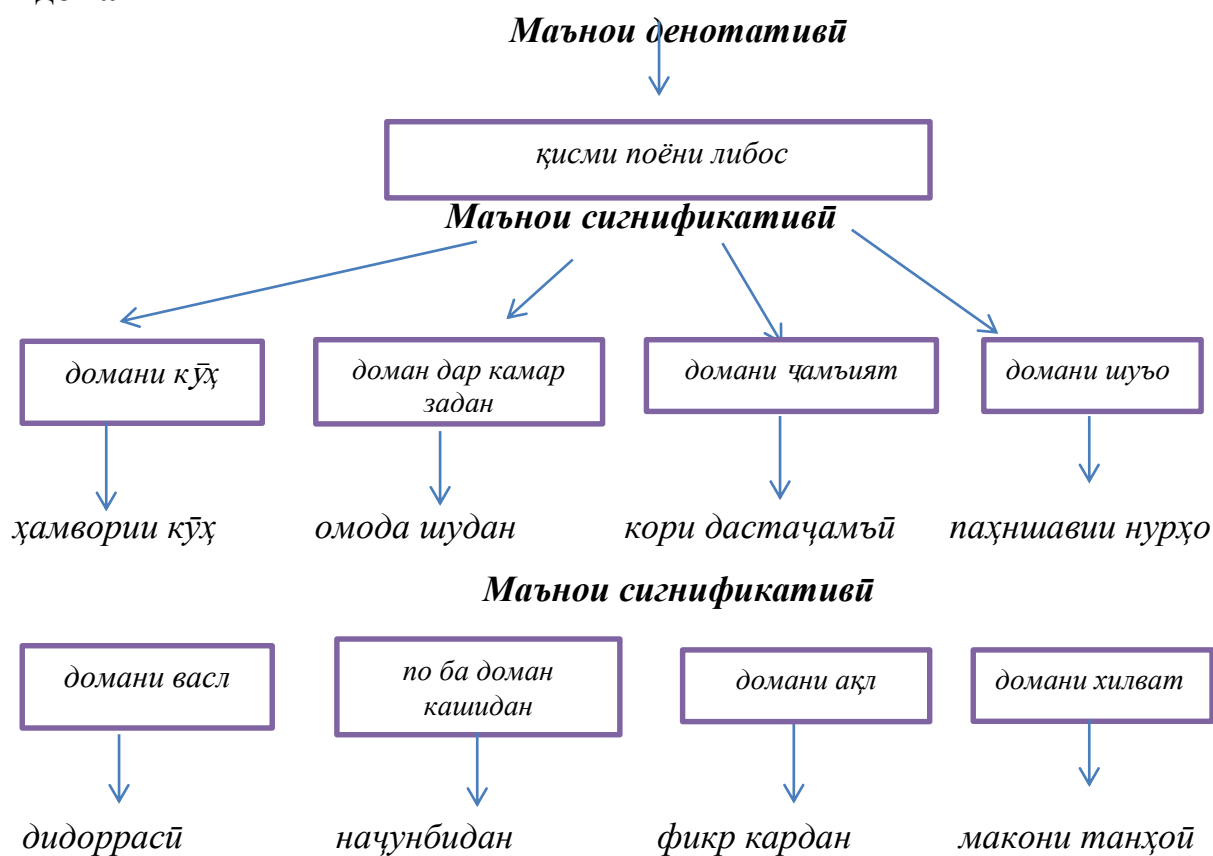

¹ Гулназарова, Ж. Маъноӣ денотативӣ-сигнификативии феъл дар «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2019, №1. –С.8-13.

Тавре ки аз ин нақша бармеояд, сигнификатҳо ҳар денотатро шарҳ дода, ба онҳо маънои иловагӣ мебахшанд. Таҳлили мисолҳои дар зербоби мазкур овардашуда собит сохт, ки чузъҳои денотативӣ ба шарофати тавсеа ёфтанишон бо чузъҳои сигнификативӣ тобишҳои маъноии худро васеътар намудаанд.

Бояд таъкид намуд, ки дар забоншиносии тоҷик доир ба таносуби маъноҳои денотативию сигнификативӣ таҳқиқоти илмӣ ханӯз ангуштшумор ҳастанд. Дар ин ҷода олимони мо саҳми боризи забоншинос М. Н. Қосимоваро, хусусан дар таҳлили навъҳои маъно ва ба гурӯҳҳои луғавию маъноӣ ва гурӯҳҳои маъноиву мавзӯӣ чудо кардани калимаҳои забон, эътироф месозанд. Ин таносуб дар калимаҳои *сермаъно*, *ифодаҳои маҷозӣ* ва *фразеологизмҳо* бештар ба назар мерасад. Дар асари «Анвори Сухайлӣ» нависанда бо мақсади тасвир кардани ҳолатҳои таъсирнок ва вазъи рӯҳии қаҳрамонон тамоми имконоти семантикии калимаҳоро аз нигоҳи таносуб ва алоқаи маъноии онҳо кор фармуда, барои ифода кардани маъноҳо дар як маврид калимаҳои *маҷозиро* истифода намудааст. Дар зербоби мазкур, инчунин, оварда шудааст, ки калимаҳои *нафрат*, *дил*, *хаши* ва *ғайрат* мазмунан мушаххас буда, вожаҳои ҳамроҳи онҳо ин мазмунро васеъ ва образнок гардондаанд. Аз ҷумла, ин масъала дар нақшаи №4-и кори диссертатсионӣ чунин нишон дода шудааст:

Нақшаи 4. Маънои денотативӣ – сигнификативӣ дар намунаи калимаи «доман»

Зербоби дуҷуми боби дуҷуми диссертатсия «**Маънои прагматикӣ**» ном доршта, аз се фасл иборат аст. Дар зербоби мазкур маънои прагматикӣ зимни таҳлили фарҳангҳои соҳаи забоншиносӣ шарҳ дода шудааст. Аз ҷумла,

дар ин зербоб зикр мегардад, ки маънои прагматикӣ дар забоншиносии Ғарб аз солҳои сиёми қарни гузашта мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шуд. Дар нимаи дуюми асри XX таҳқиқи мафҳуми прагматика дар илми забоншиносӣ идома ёфт, вале то ба ҳол маънои муайян ва мушаххаси он пурра дарк нагардида, дар доираи ин мафҳум маҷмуи масъалаҳои марбут ба объект ва гӯянда, робитаи онҳо вобаста ба ҳолати муошират баррасӣ мешавад.

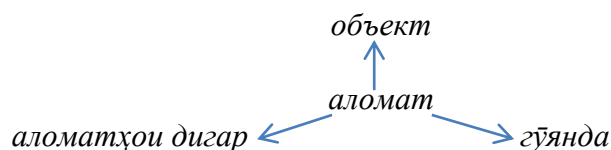
Забоншиносии прагматикӣ дар замони шуравӣ дар доираи нутқи гӯянда ва воҳидҳои он, муносибати байни иштирокдорони муошират ва ҳолати он таҳқиқ шудааст. Забоншиноси рус Л. А. Новиков маънои прагматикӣ ва сигнификативиро муқоиса карда, фарқияти онҳоро муайян кардааст. Ӯ зикр мекунад, ки маънои прагматикӣ аз сигнификативӣ чунин тафовут дорад: маънои прагматикӣ муносибатро нисбат ба ифодашаванда интихоб мекунад, яъне аз якҷанд аломати маънои умумидошта якеро ҷудо карда мегирад ¹.

Маънои прагматикии калимаҳо бештар дар муқолама аён мегардад, зеро зимни муошират калима тобишҳои гуногуни маъноӣ дорад. Чунончи:

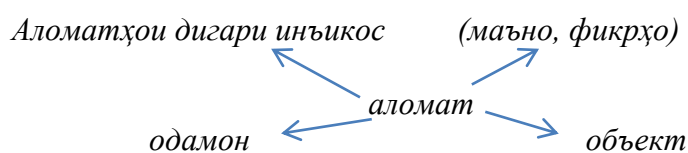
*Ва фарзанди ман, ки нури дидаи ман аст, аз шарри он хирачам эмин монад*². Дар ин мисол, калимаи *фарзанд* маънои объективии худро ба маънои парадигматикии *нури дида* иваз карда, ҳам тавсиф ёфтааст, ҳам муносибати гӯяндаро нисбат ба ашё ифода кардааст.

Дар доираи маънои прагматикӣ яке аз унсурҳои муҳими ин маъно аломат мебошад, ки дар нақшаи 5 ва 6-и диссертатсия тасвир ёфтааст:

Нақшаи 5. Аломат

Нақшаи 6. Вазифаи муоширатии забон

Ҳамин тавр, маънои прагматикии калимаву ибораҳои асар вобаста ба гӯяндаи сухан, муносибати байни иштироккунандагони муошират тобишҳои гуногунро ба худ қабул кардааст ва бинобар бо паҳлуҳои дигари илми забоншиносӣ марбут буданашон, бояд ҳатман дар доираи онҳо таҳлил гарданд.

Дар фасли аввали зербоби дуюми боби дуюми диссертатсия маънои коннотативӣ таҳлил шудааст. Аз ҷумла гуфта мешавад, ки дар забоншиносии тоҷик, гарчанд олимони ба ин мавзӯ даст зада бошанд ҳам (ниг. ба қорҳои илмии М. Қосимова, Д. Хоҷаев, Ҷ. Мачидов, М. Саломов), ба таври муфассал истилоҳи мазкурро муҳаққиқ Ж. Гулназарзода таҳқиқ намудааст. Аз

¹ Новиков, Л.А. Семантика русского языка. – М., 1982. – 272 с.

² Хусайн Воизи Кошифӣ. Анвори Сухайлӣ. (аз рӯи нусхаи аввалияи самъ, чопи акси Берлин, бо инзимоми феҳристи хикоят ва фарҳанги луғот, чопи саввум). – Техрон: Амири Кабир, 1362.– С.105

чумла, *ӯ* дар хусуси маъноии прагматикӣ чунин менигорад: «Аз ин баррасиҳо метавон қазоват кард, ки ҳарчанд ба омӯзиши ин падида нисбатан дертар ва омехта бо дигар падидаҳои маъноиносии таваччуҳ шудааст, дар як муддати кӯтоҳ ҳамчун як баҳши алоҳида муаррифӣ гардидааст. Маъноии прагматикӣ дар осори бадеӣ, ки дар он маъноҳои мафҳумӣ вобаста ба жанр, мақсад ва тахайюли бадеӣ бештар аст, бо вижагии ба худ хос инъикос меёбад. Ҳатто одитарин вожае метавонад маъноии прагматикии худро вобаста ба мавриди қорбурд бо ҷилою обуранги тозае дар матн ё гуфтор намоён созад»¹. Дар насри бадеӣ маъноии коннотативӣ тарзи ифодаи махсус дорад. Калимаҳои одитарин дар матн ва ё дар гуфтугӯ вобаста бо тарзи истеъмоли ва муносибати гӯянда метавонанд ба тариқи нав ҷило диҳанд. Дар мисолҳои аз «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ овардашуда хусусиятҳои фарқкунандаи маъноии коннотативии калимаҳо равшан мегарданд ва онҳо дар ҷадвали 1-и диссертатсия бо мисолҳо оварда шудааст:

Ҷадвали 1. Маъноии денотативӣ – коннотативӣ

Маъноии денотативӣ	Маъноии коннотативӣ	Мисолҳо аз “Анвори Сухайлӣ”
<i>Рӯбоҳ</i>	<i>шайтон, маккор</i>	<i>Дар он ҳаволи рӯбоҳе буд, ки дар фиребандагӣ шайтонро дарс ва ба найрангсозӣ ва нақибозӣ ба ҳама сабақ додӣ (с.109).</i>
<i>Харгӯш</i>	<i>нақибоз, найрангсоз, тарсу, чаққон</i>	<i>Харгӯш аз ҳайбати ӯ ба ҷой хушк шуд ва оғози тазарруъ намуда, рӯйи ниёз бар замин молид (с.109).</i>
<i>Маймун</i>	<i>хирадманд, олимартаба</i>	<i>Дар миёни эшон яке буд маймун ном ба фазилати хирад ораста ва ба мазияти киёсат аз дигарон мумтоз гафта (с.308).</i>
<i>Шер</i>	<i>азимҷусса, бадхаим</i>	<i>Харгӯш соате таваққуъ кард, то вақти чошт бизаит ва қуввати сабъии шер дар ҳаракат омад, аз хаим вучудаиш дандон дар ҳам месуд (с.112).</i>
<i>Шоҳин</i>	<i>нерӯ, иродаи қавӣ</i>	<i>Кабӯтарро аз пеши шоҳин даррабояд қуввати сабъе, ки дар ниҳоди шоҳин мутамаккин аст (с.120).</i>
<i>Гунҷишк</i>	<i>хурд, назарногир</i>	<i>Ба тороҷи худ турктозӣ кунӣ, Чу гунҷишк бошиву бозӣ кунӣ (с.141).</i>
<i>Мор</i>	<i>бадасл</i>	<i>Бадаслро чӣ гуна бояд кард тарбият, Кас дар даруни хона чаро мор парварад (с.120).</i>
<i>Каждум</i>	<i>бадкеш, бадандеш</i>	<i>Бадандеш ҳам дар сар, сар равад, Чу каждум, ки то хона камтар равад (с.166).</i>

Фасли дуюм ба маъноии эҳсосӣ баҳшида шудааст, ки он тавассути воситаҳои махсуси забонӣ, яъне эмотивҳо сурат мегирад. Онҳо дар нутқ ду вазифаро иҷро мекунанд: худифодакунӣ ва таъсиррасонии эҳсосӣ. Худифодакунии эҳсосӣ вазифаи истифодабарии воҳидҳои забониро барои ибраз кардани ҳаяҷон иҷро мекунад. Таъсиррасонии эҳсосӣ бошад, ба мақсади прагматикии таъсир расондан ба қабулкунандаи маълумот ва водор кардани вай барои иҷро намудани коре ё хоҳише, дар ӯ бедор намудани эҳсосоти муайяне равона карда шудааст. Мисолҳои аз асар овардаамон собит месозанд, ки маъноии эҳсосӣ бидуни маъноии коннотативӣ вучуд дошта наметавонад.

¹ Гулназарова, Ж. Маъноии денотативӣ-сигнификативии феъл дар «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – 2019, №1. –С.181.

Ҳамин нуқта мавриди таваҷҷуҳи махсус аст, ки эҳсосоти мусбат ва манфии дар асар падидомада бидуни амалкарди ғаёлонаи ҷузъи эҳсосӣ дар *низоми семантикии калима имкон надорад*.

Ғасли сеюм ба маъноӣ услубӣ бахшида шудааст. Дар забоншиносии тоҷик низ доир ба мавзуи услубиёт ва ҷиҳатҳои маъноиву услубии калимаҳо як қатор корҳои илмӣ анҷом дода шудаанд. Ба услубиёт аксарияти пажӯҳишҳои илмӣ забоншиносии мумтози тоҷик Б. Камолиддинов бахшида шудаанд, ки дар онҳо афкори ҷолибе дар ин хусус оварда шуда, ҷиҳати амалии корбурди калимаҳо дар асару мақолоти сершумори олим ба риштаи таҳқиқи амиқу дақиқ кашида шудааст. Дар таҳқиқоти ҷудогонаи забоншиносон М. Қосимова, С. Ҳалимиён, Ҳ. Мачидов, М. Саломиён, Ж. Гулназарзода, Р. Мирзоева, М. Ансорова, М. Ҳайдаров ва дигарон низ масъалаҳои мубрами услубшиносӣ матраҳ гардидаанд.

Калимасозӣ ва таркибсозии забони асарҳои бадеӣ, истифодаи бурдани ташбеҳу маҷозҳо, воҳидҳои фразеологӣ ба ҳайси воситаҳои услубӣ хизмат карда, матро пуробуранг ва таваҷҷуҳи хонандагонро ба худ ҷалб месозанд. Масалан, дар «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ибораву таркибҳои тозае ба назар мерасанд, ки услуби забони асарро ширину гуворо ва нотакрор мегардонанд, ба монанди: *тозиёнаи ҳикмат, баҳори олами ҳусн, борони эҳсон, чамани инсоф, забони қалам, маркаби ҳаво, домани ақл, кунгураи қасри сипеҳр, маснади ишрат, ганҷи қаноат, бозори таваккал, хилъати ҳиммат, дастӣ паймон, қадами вафо, дидаи мурод, домани матлуб, шукуфаи мурод, болини осоиш, ҷавҳари нафс, гори ҳикмат, гиребони давлат, ҷавоҳири дуо, хорҳои ҷигардӯз, нӯшдоруи насиҳат, даргоҳи фалаки иштибоҳ, дидаи фалак* ва ғайра. Мисолҳо:

Чун чашмаи бар кабутар афтод, сӯзи савдои кабоб дуд аз дилаш баровард¹.

Офтоби рухсораш оташи гайрат дар хирмани моҳ зади ва зулфи мушкбораи дуд аз дили шаби сиёҳ бароварди².

Ҳамин тариқ, истифодаи шудани ҳодисаҳои забонӣ дар настри бадеии адиб аз ҳусни баён ва ғасоҳати забони осори ӯ шаҳодат медиҳад. Маълум мегардад, ки нависанда соҳиби услуби хоси худ буда, дар ҳар як ҷумла, калимаҳои одӣ метавонанд ба худ маъноӣ услубӣ касб кунанд.

Боби сеюми кори диссертатсионӣ «Парадигматикаи луғавӣ ва маъноӣ дар «Анвори Суҳайлӣ» ном дорад. Боби мазкур аз панҷ зербоб иборат буда, қисми муҳими таҳлилиро ташкил медиҳад.

Зербоби якуми боб «**Маъно ва маънодорӣ калима дар парадигматикаи луғавӣ**» унвон гирифта, ба масъалаҳои баҳснок ва мубрами маъно ва маънодорӣ калима дар доираи парадигматикаи луғавӣ бахшида шудааст. Дар илми забоншиносӣ маъноӣ калимаи *парадигма* (аз калимаи юнонии *paradeigma* — намуна, мисол гирифта шудааст) ба низоми шаклҳои гуногуни як калима далолат мекунад. Иваз шудани шаклҳои калима аз рӯйи

¹ Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Анвори Суҳайлӣ. (аз рӯйи нусхаи аввалияи самъ, ҷопи акси Берлин, бо инзимоми феҳристи хикоят ва фарҳанги луғот, ҷопи саввум).– Техрон: Амири Кабир, 1362.– С. 46

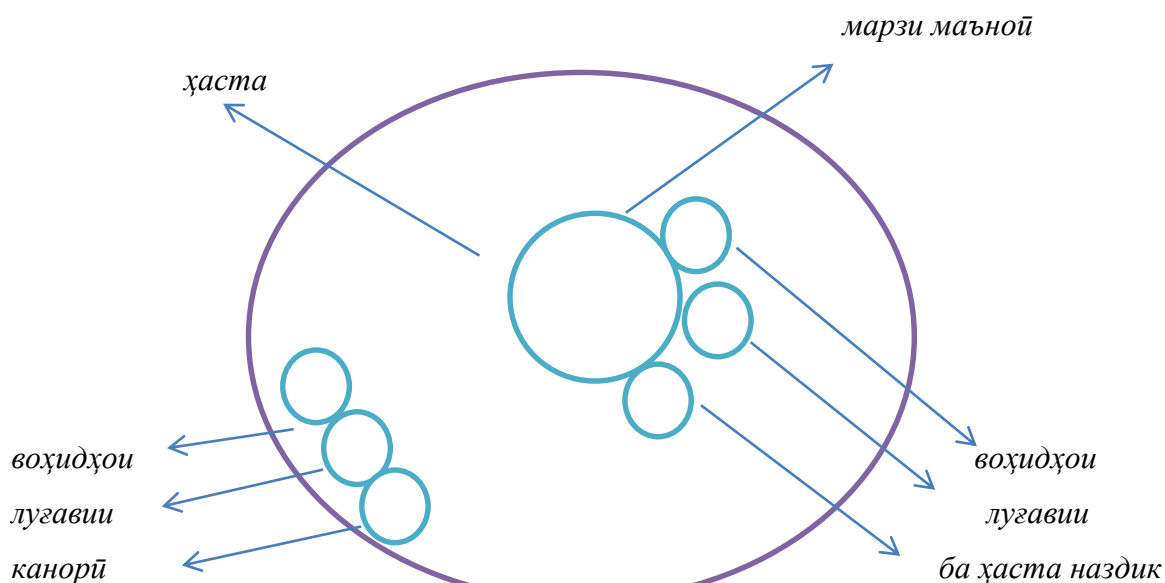
² Ҳамон ҷо, С. 315

категорияҳои грамматикаш, ба мисли чинсият, шахсу шумора ва ғайра ба доираи мафҳуми парадигма дохил мегардад. Аз ин хотир, тағйир ёфтани қиёфаи калима аз рӯи категорияҳои грамматикӣ, шаклу маънои воҳидҳои забонӣ тавассути парадигма зоҳир мешаванд. Аммо, маънои грамматикӣ калима тавассути ҷузъҳои алоҳидаи парадигма ифода мешавад. Чунончи: вожаҳои *гул, гулзор, гулистон, гулдор, гулдӯзӣ, гулам, гуланд* ва ғ. дар як парадигмаи маъноӣ қарор доранд.

Парадигматикаи луғавӣ чунин воҳидҳои луғавиро мавриди таҳлил қарор медиҳад, ки дорои муносибатҳои гуногуни байни вожаҳо мебошанд. Масалан, баъзе калимаҳо аз ҷиҳати маъно гуногун бошанд, баъзеи дигарашон аз ҳам дур ва маъноҳои сеюми онҳо тамоман муқобил аст. Пас, парадигмаи воҳидҳои луғавӣ иборат аз муносибатҳои муродифӣ ё мутаазодӣ маҳз мавриди таҳқиқи соҳаи парадигматика мебошад.

Дар зербоби *дуюми боб* – «**Мавқеи марзи маъноӣ дар низоми парадигматикаи луғавӣ**», таваҷҷуҳи муаллиф ба масъалаҳои марзи маъноӣ ва ҷойгоҳи он дар низоми парадигматикаи луғавӣ ҷалб гаштааст. Аз ҷумла, ӯ бар он ақида аст, ки марзи маъноӣ алоқамандӣ ва вобастагии байни унсурҳои воқеият, яъне ашёҳо, равандҳо, хусусиятҳо дар бар мегирад, аз ин рӯ, луғати ин ҳиссаҳои нутқро низ инъикос менамояд. Ҳар як марзи маъноӣ дорои ҳастаи худ, яъне мафҳуми муайяне мебошад, ки бо калима ифода ёфта, дар истилоҳоти забоншиносӣ *архилексема* ё сарвожаи марз номида мешавад. Дар атрофи ин сарвожа калимаҳои муттаҳид мешаванд, ки марказ ва канораҳои марзро ташаккул медиҳанд. Масалан, дар атрофи сарвожаи *об* марзи маъноие ҳосил мешавад, ки дар мавзуи «Обанборҳо» порчаҳои дар низоми маъноӣ инъикосшавандаи воқеиятро аз қабилӣ *рӯд, наҳр, ҷӯйбор, саргаҳ, кӯл, дарё* ва ғ. муттаҳид месозад. Марзи маъноӣ ҳамчун маҷмуи калонтарини калимаҳо метавонад дар худ гурӯҳҳои луғавию маъноӣ ва гурӯҳҳои мавзуиву маъноиро муттаҳид намояд. Дар ин марз калимаҳои, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мутааллиқанд, аз рӯи нишонаҳои алоқа бо воқеият ва наздикии воқеаву ҳодисаҳои тавсифшавандашон муттаҳид гаштаанд ва дар нақшаи 9-и диссертатсия чунин тасвир ёфтааст:

Нақшаи 9. Марзи парадигматикӣ (муносибатҳои ҳаста ва воҳидҳои он)

Инак, марзи маъной дорои чунин хусусиятҳост: марзи маъноиро ҳомилони забон табиатан мефаҳманд ва эҳсос мекунанд; марзи маъной мустақил аст ва ҳамчун зернизоми алоҳидаи забон амал мекунад; воҳидҳои марзи маъной байни ҳамдигар бо ин ё он муносибати маъной, ягон хусусияти умумӣ алоқаманд ҳастанд; ҳар як марзи маъной бо марзи маъноии дигар вобаста аст, ки дар натиҷа онҳо низоми умумии забонро ташкил медиҳанд; воҳидҳои марзи маъной – ҳаста, воҳидҳои луғавии ба ҳаста наздик ва воҳидҳои луғавии аз ҳаста дур (канорӣ) байни ҳамдигар таъсири мутақобила доранд; ду воҳиди охир ҳастаро пурра карда, шарҳу эзоҳ медиҳанд ва аз бисёр ҷиҳат, аз ҳолату вазъиятҳои фарозабонӣ, яъне воқеияти атроф, ҳолати рӯҳии гӯянда, таассуроти тасаввуроти онҳо вобастагӣ доранд ва ғ.

Зербоби сеюми боби сеюм - «Гипонимия дар «Анвори Суҳайлӣ», ки дар забоншиносии тоҷик камтар матраҳ шудааст, мавриди таҳқиқ қарор дода шуд.

Асари «Анвори Суҳайлӣ» таркиби луғавии ниҳоят ғанӣ ва рангоранг дорад. Забони асар услубан ҳоси замони нигориши он буда, дорои калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ, серистеъмол ва камистеъмол, маъноӣ аслий ва маҷозидошта ва ғайра мебошад. Муаллиф дар асар аз ҳодисаҳои забонии муродиф ва мутазодшавии вожаҳо, ҳамгунии онҳо фаровон истифода бурдааст. Вобаста ба ин, дар ин қисмати диссертатсия калимаҳои асар аз рӯйи маъно ба 14 гурӯҳи луғавию маъноӣ (ГЛМ) тасниф шудаанд:

1. Калимаҳои мансуби номи узвҳои бадан: *даст (292), дил (846), чаши (215), дида (301), сар (208), абру (13), рухсора (2), гардан (30), дандон (15), сина (40), пой (170)...*;

2. Калимаҳои мансуб ба ҳешутаборӣ: *падар (65), модар (73), духтар (55), писар (32), бародар (61), хоҳар (8), навасаарӯс (4), аму (2), хола (2), бобо (1) ...*

3. Калимаҳои мансуб ба хӯрокворӣ ва нӯшокӣ: *об (117), нон (16), шароб (16), ҳалво (12), набот (10) ...*;

4. Калимаҳои мансуб ба вазифа, ҷоҳу манзалат, касбу кор: *шоҳ (257), подшоҳ (307), малик (596), вазир (97), мир (18), амир (6), султон (59) ...*;

5. Калимаҳои мансуб ба ҳайвоноту паранда, ҳашароту ҳазандаҳо: *тӯтӣ (19), каргас (1), кабӯтар (41), зог (118), мурғ (124), кабк (43), булбул (22) ...*;

6. Калимаҳои мансуб ба дарахту бутта, гулу гиёҳ, мева, полезӣ: *дарахт (123), бед (4), гул (207), бутта (1), гиёҳ (15), барг (79), (10), лола (7), садбарг (1), ёсуман (2), нарғис (11); найшакар (6), ангур (2), себ (4), анор (1), харбуза (1), бодом (2); галла (8), гандум (5), ҷав (4), арзан (1);) ...*

7. Калимаҳои мансуби мафҳумҳои манзил, сару либос, рӯзгордорӣ, маишӣ: *хона (205), манзил (105), кулба (18), ҳучра (9), боғ (12), девор (24) ...*;

8. Калимаҳои мансуб ба ҳодисаҳои табиат: *соиқа (8), абр (28), жола (3), борон (21), барқ (15)...*;

9. Калимаҳои мансуб ба аломату хусусият: *бевафо (40), хунхор (18), бадқирдор (16), нозанин (13), дилозор (13), зебо (31), ноком (14) ...*;

10. Калимаҳои мансуб ба навъи филизот, сангҳои қиматбаҳо: *симу зар (5), зар (78), оҳан (11) ...*;

11. Калимаҳои мансуб ба сайёраҳо ва чирмҳои осмонӣ: *Замин* (66), *Офтоб* (93), *Моҳ* (32), *Миррих* (3), *ахтар* (10), *бурҷ* (8) ...;

12. Калимаҳои мансуби истилоҳоти ҳарбӣ: *теғ* (66), *шамшер* (40), *камон* (14), *тир* (9), *найза* (9), *ханҷар*(10) ...;

13. Калимаҳои мансуб ба макон: *шаҳр* (147), *замин* (96), *биёбон* (39), *дашт* (14), *мулк* (38), *кишвар* (9), *диёр* (29), *деҳ* (13), *макон* (13), *мамлакат* (56)...

14. Калимаҳои мансуби замон: *шаб* (88), *рӯз* (211), *қадим* (36), *ҳафта* (3), *сол* (39), *саҳар* (15), *субҳ* (50), *пагоҳ* (2), *фардо* (29) *бомдод* (9), *пешин* (6)

Ҳамин тариқ, дар зербоби сеюми боби мазкур ошкор карда шуд, ки калимаи ифодакунандаи мафҳуми умумии ҷинсӣ – гипероним бо калимаҳои ифодакунандаи ҷузъиёти ин мафҳум – гипонимҳо алоқаманд мешавад ва онҳоро дар гирди худ муттаҳид карда, дорои маъноҳои иловагӣ мегарданд.

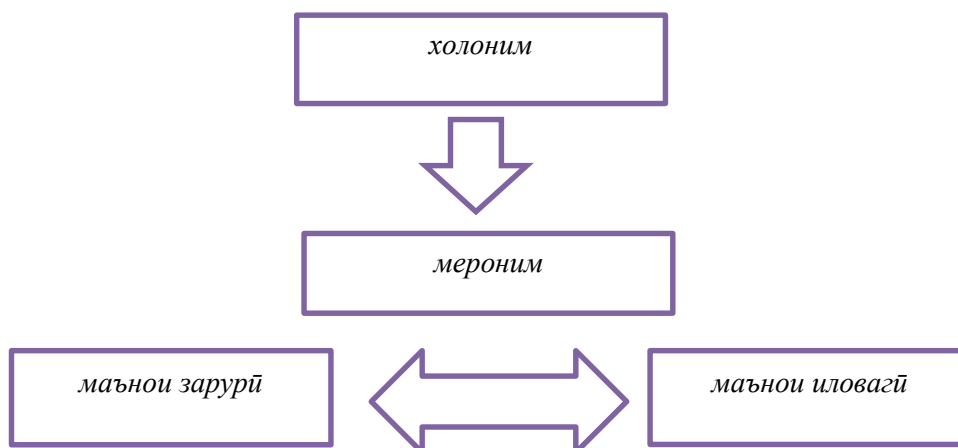
Зербоби чоруми боб «Меронимия (ҷузъвожагӣ) ва воҳидвожагӣ дар «Анвори Сухайлӣ» унвон гирифтааст. Дар он зикр мегардад, ки истилоҳи мероним ва меронимия барои илми забоншиносии тоҷик нав ва таҳқиқнашуда мебошад. Мероним аз вожаи юнонии (мерон) ва (онима) гирифта шуда, маънояш *қисм* ва *ном* мебошад. Дар соҳаи забоншиносӣ ин истилоҳ ҳамчун муносибати маъноии мафҳумҳои фаҳмида мешавад, ки дар он як мафҳум қисми таркибии мафҳуми дигарро ифода менамояд. Номи дигари мероним бо калимаи *партоним* (дар забони англисӣ *part* қисм аст) ифода ёфтааст. Мавзуи меронимия дар адабиёти илмӣ ва таҳқиқи олимони *Ғарб* ба таври муфассал баррасӣ шудааст. Бо мафҳум ва истилоҳи мероним ва холоним дар корҳои М. Линн, Ч. Лайонз, В. Круз, Ч. И. Саид ва дигарон дучор омада мумукин аст. Мафҳуми меронимия дар корҳои муҳаққиқони муосири *рус* ва *белорус* Э. В. Кузнетсова, З. А. Харитончик, Н. В. Курбаленко, Е. А. Гирко, Н. В. Кузменко, Д. А. Колодко ва дигарон матраҳ гардидааст.

Ба падидаи маъноии меронимия олимони тоҷик дар қарнҳои миёна диққати зиёд додаанд. Масалан, олими шинохтаи муосири тоҷик Д. Ҳоҷаев доир ба ақидаи Насириддини Тӯсӣ дар хусуси *исмҳои кулл ва ҷузъ* чунин овардааст: «Далолати калима ба маъно, аз назари Насириддини Тӯсӣ, се хел мешавад: далолати мутобиқа, ки мисолаш калимаи *мардум* аст ва зимни ин калима «ҳайвони нотик» фаҳмида мешавад; дувум, далолати тазаммун, ки худи «ҳайвон» мебошад; савум, далолати маънии «илтизом» (лозим), яъне он маъние, ки дар назар дошта мешавад. Масалан, зимни калимаи *дарозгӯш* «хар» фаҳмида мешавад. Аз ин се навъи далолати калима ба маънӣ далолати мутобиқа маъноии асосии калима буда, маъноҳои дигар иловагӣ ё муштарақанд»¹. Дар забоншиносии ватанӣ истилоҳоти *мероним* ва *холоним* ханӯз бо таҳқиқи васеъ фаро гирифта нашудааст. Забоншиносони тоҷик хусусиятҳои маъноии мероним ва холонимҳоро зимни таҳлилу таҳқиқи *исмҳои кулл ва ҷузъ* муайян кардаанд. Дар ин қисмат зимни омӯзиши асарӣ

¹ Ҳоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Ҳоҷаев. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – С.44

«Анвори Суҳайлӣ» чузъвожағӣ ва воҳидвожағӣ дар нақшаи 11 ва чадвали 2-и диссертатсия муайян карда шудаанд.

Нақшаи 11. Чузъвожағӣ – навъҳои маъноӣ зарурӣ ва иловағӣ

Чадвали 2. Ҳодисаи забонии чузъвожағӣ дар «Анвори Суҳайлӣ»

<i>Ашёи сода (холоним) ва чузъҳои (меронимҳои) камшумори он</i>	<i>Калимаҳои ГЛМ ва чузъҳои он</i>	<i>Партоним ва холоним</i>	<i>Асар ва қисми сохтори он</i>
<i>Шамшер – ғилоф</i>	<i>Гул – сафҳа, шероза, барг, оби гул, шох</i>	<i>Қаср – кунгура, кубба</i>	<i>Китоб – варақ, хат, боб, зербоб</i>
	<i>Фалак – наҷм, нур, ошён, давр, хинг</i>	<i>Хона – дар, девор, парда, ғилем, сақф, ошён</i>	<i>Шеър – мисраъ, байт, ғазал, достон, қитъа</i>
	<i>Оташ – шуъла, забона, барқ, бод</i>	<i>Дарахт – реша, тана, барг</i>	<i>Ҳикоят – хулоса, муқаддима, ривоят, нақл</i>

Боз як истилоҳе, ки дар зербоби мазкур корбаст шудааст, *воҳидвожағӣ* мебошад. Истилоҳи мазкур барои забоншиносии тоҷик нав аст. Маъношинос Ж. Гулназарзода онро дар яке аз мақолаҳои худ ба нуқтаи назари Куруши Сафавӣ истинод оварда, чунин тавсиф медиҳад: «Воҳидвожағӣ истилоҳе аст, ки метавон барои ишора ба навъи робитаи мафҳумӣ миёни ду вожае ба назар гирифт, ки яке ба мусобеҳи воҳиди шумориш барои вожаи дигар ба кор меравад»¹. Дар натиҷаи таҳлили мисолҳои зерин аз асари «Анвори Суҳайлӣ» ба натоиҷи мушаххас ноил гардидем:

Малик ҷоме, ки дер таркаш дошт, берун оварда, ба зери кӯҳ ронд ва он об, ки қатра-қатра мечакид, дар он ҷом ҷамъ кард (195, с.368);

То расида ба лабам ҷуръае аз соғари айш,

Мезанад дасти ҷафо ҷоми муродам бар санг (195, с.306).

¹ Гулназарова, Ж. Равобити мафҳумии вожагони забон // Масъалаҳои мубрами забони адабии тоҷик. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – С. 303.

Дар мисолҳои фавқ калимаҳои *ҷом* ва *соғар* бо калимаи *об* ва калимаи *об* бо калимаи *қатра* дар маънои асосиаш робитаи маъноии воҳидвожагӣ доранд, ки ин ба таносуби маъноӣ бо калимаи *қатра* далолат мекунад. Ба калимаҳои *ҷуръа* ва *соғар* вожаҳои *роҳат*, *шодмонӣ* ва *айш* маънои иловагӣ медиҳанд.

Ҳамин тавр, дар низоми маъноии забони тоҷикӣ ҳодисаҳои гиперогипонимия (Котсова), холонимия ва меронимия (Колодко, Русина), узввожагӣ, аъзовожагӣ ва воҳидвожагӣ (Ж. Гулназарзода) роиҷ ҳастанд ва дар асари мавриди таҳқиқ ба назар расиданд.

Зербоби панҷуми боби сеюм «**Мутобикати зидмаъноӣ дар «Анвори Суҳайлӣ»** ном дорад. Дар он қайд мегардад, ки ҳодисаи мутаозодшавӣ ва мутобикати зидмаъноӣ дар забоншиносии хоричӣ ба таври амиқу дақиқ таҳлил гардидааст. Ба ин мавзӯ *олимони зиёди Фарб*, аз қабиле Ф. Соссюр, Ч. Лайонз, Ш. Балли ва дигарон тавачҷуҳ кардаанд. Дар адабиёти илмӣ соҳаи забоншиносии *муосири рус* одатан антоним гуфта «чуфти калимаҳои аз ҷиҳати семантикӣ муқобил»¹ ё «калимаҳои, ки маънои муқобил доранд» (ЛЭС 182, с.120) ва ё «калимаҳо бо маънои нисбат ба якдигар муқобил»: *доверие – недоверие, накопитель – расточитель, сжимать – разжимать, утвердительно – отрицательно, да – нет*»² (ЛЭС 182, с.72-73) фаҳмида мешавад. Дар забоншиносии *ватанӣ* ба мавзӯи муқобилмаъноӣ ё тақобули маъноии калимаҳо забоншиносони даврони классикӣ ва олимони шинохтаи муосир, ба монанди Б. Камолиддинов, М. Муҳаммадиев, М. Қосимова, Ҳ. Талбакова, Ҳ. Мачидов, Д. Хоҷаев зимни таҳқиқи ҷиҳатҳои гуногунии грамматикӣ вожаҳои забони тоҷикӣ даст задаанд. Бояд тазаққур дод, ки мутобикати зидмаъноӣ дар асари адиб хеле моҳирона корбаст шудааст, масалан:

*Марди зоҳидро ба истимои ин суҳанон сари риштаи ҷанги шавҳар ва зан ба ҷанг афтод*³ (195, с.99);

*Фурсат нигоҳ дошта ва шаробҳои гарон бар ошиқу маъшӯқ паймуда*⁴ (195, с.95);

Ҳамин тариқ, дар диссертатсия зимни таҳлили асари адиб шаш навъи тақобули маъноии “*Тақобули мударриҷ*” (градуалӣ), “*Тақобули мукамал*” ё комплиментарӣ, “*Тақобули дусӯя*” (симметрӣ), “*Тақобули ҷиҳатӣ*” (директривӣ), “*Тақобули вожагонӣ*” ва “*Тақобули зимнӣ*” (коннотативӣ) дар пайравии таснифот ё гурӯҳбандии пешниҳоднамудаи олими эронӣ Куруши Сафавӣ ва маъношиносии тоҷик Ж. Гулназарзода муайян карда шудааст.

¹ Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е, стереотипное. - М.: «Советская энциклопедия», 1969. – С.122.

² Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. - М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С.72-73

³ Хусайн Воизи Кошифӣ. Анвори Суҳайлӣ. (аз рӯи нусхаи аввалияи самъ, ҷопи акси Берлин, бо инзимоми феҳристи хикоеъ ва фарҳанги луғот, ҷопи саввум).-Техрон: Амири Кабир, 1362. – С.99

⁴ Ҳамон ҷо, С.95

ХУЛОСА

Аз таҳқиқоти диссертатсионии худ, ки «Таҳлили навъҳои маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ» дар асоси маводи асари машхури асри XV «Анвори Сухайлӣ» унвон гирифтааст, ба чунин хулоса омадем:

1. Маъношиносии лингвистӣ монандӣ ва тафовутҳои шаклу маъно дорад ва муносибати байни вазифаҳои маъносозии забонро нишон медиҳад.

Соҳаи маъношиносии лингвистӣ вазифаҳои муайян кардани аломатҳо, мазмун, маъно ва намудҳои иттилоотро дар бар мегирад. Барои ин, дар байни намудҳои иттилоот маҳдуд ва ҷудо кардани маъноӣ забонӣ аз навъҳои дигари иттилоот зарур аст, чунки танҳо ба шарофати ин гуна таҳқиқот аз рӯйи таснифи шаклу маъноӣ калимаҳо, категорияҳои грамматикӣ маъно ва шакл, маъноҳо ва вазифаҳои грамматикӣ муяссар мегардад.

2. Мавқеи маъношиносии лингвистӣ дар бахшҳои гуногуни илми забоншиносӣ хеле бориз аст. Ҳангоми таҳлил муайян гардид, ки забон ҳамчун низом ду самт: шакл ва мундариҷаро фаро мегирад. Онҳо якдигарро пурра намуда, хусусияти муқобиротии забонро муайян месозанд. Мундариҷа дорои маъно ва мавқеи хоса аст ва ифодагари ғановату зебогии забон аст.

3. Маъно аз ҷиҳати мундариҷа виртуалӣ ва актуалӣ буда, маъноӣ виртуалӣ, аз як тараф, умумияти маъноӣ ҳамон калима аст ва умумитарин дар байни дигар навъҳои маъно аст. Ин намуди маъно метавонад дар айни замон дорои имкониятҳои зиёд ва маҳдуд бошад, зеро маъноӣ актуалии мафҳумҳои забон бо дараҷаи минималии умумияти муқобирот вобастагӣ дошта, маъноӣ виртуалӣ бошад, бо дараҷаи максималии он марбут аст. Ҳар ду навъи маъно алоқаи мустақкам доранд ва маъноӣ виртуалӣ аз маъноӣ актуалӣ мушаххас мегардаду дар асоси маъноӣ актуалӣ ташаккул меёбад. Ғайр аз ин, маъноӣ виртуалӣ барои маъноӣ актуалӣ ҳамчун таҳкурсии хизмат мекунад.

4. Луғат ба мисли қабатҳои дигари забон низом аст, яъне маҷмуи унсурҳои мебошад, ки дар муносибати қонунӣ қарор дошта, маҷмуи бутунро ташкил медиҳад. Калимаҳои забон бо ҳам муносибатҳои монандӣ (муродифот), айният (ҳамгуншавӣ), муқобилият (мутақозидҳо) ва ғайра доранд. Калима ҳамчун воҳиди забон дорои шаклу мазмун ва маъно аст.

Сема – қисми таркибии хурдтарини маъноӣ луғавии калима мебошад. Он ҷузъи маъноӣест, ки нишонаи фарқкунандаи денотати калима (ашё, ҳодиса, раванд)-ро нишон дода, барои фарқ кардани маъноӣ калимаҳо истифода мешавад.

5. Дар илми забоншиносӣ маъноӣ луғавии калима ва мавқеи он дар низоми луғавӣ ба таври амиқ таҳлил шудааст. Таҳқиқоти забоншиносони муосир собит намудаанд, ки дар илми семантика нақши калима ниҳоят муҳим аст ва маъноӣ луғавии калима низ дар низоми маъноӣ забонӣ мавқеи бориз дорад. Таҳқиқи ҳамҷонибаи калима ва маъноӣ луғавии он дар раванди дарки ягонагӣ ва бутунии низоми забон бо зернизомҳои мусоидат мекунад. Аз осори илмӣ ба ин мавзӯ бахшидаи олимони забоншиносии давраи классикӣ ва муосир маълум мегардад, ки онҳо барои мушаххас намудани шабоҳату тафриқаи байни воҳидҳои низоми луғавӣ,

ошкор намудани мақом ва чойгоҳи маъноӣ луғавӣ дар инкишофи ҷиҳатҳои гуногуни забони тоҷикӣ ва таъсири мутақобилаи байни воҳидҳои луғавии он саҳми калон гузоштаанд.

6. Яке аз навҳои хеле муҳимми маъно дар илми маъношиносӣ ин маъноӣ денотативӣ мебошад, ки бо маъноҳои дигар алоқаи мустақкам дорад. Ин маъно ҳангоми ба гурӯҳҳои мавзӯиву маъноӣ ҷудо кардани калимаҳои асари мавриди таҳқиқамон дар намунаҳои сершумор пайдо гардид. Таҳқиқи ҷумлаҳои асар собит сохт, ки денотатҳо дар сохтани маъноӣ маҷозӣ низ иштирок мекунад;

7. Дар забоншиносии муосир бо истилоҳи маъноӣ сигнификативӣ мафҳуме фаҳмида мешавад, ки хусусияти денотати муайяно дар тафаккури инсон инъикос мекунад, чунки денотатҳо одатан маъноӣ гуногунро ифода мекунад. Ҷузъи сигнификативӣ маъноӣ умумии денотативиро шарҳ дода пурра мегардонад. Муаллиф метавонад яке аз аломатҳои барҷастаи ашё ё ҳодисаро мувофиқи завқи худ таъкид намояд. Ба адиб муяссар гаштааст, ки ҷузъҳои сигнификативиро эҷодкорона дар асари худ кор фармуда, фикрашро ҷолибу рангин намояд.

8. Аён гардад, ки барои равшан сохтани таносуби маъноӣ байни денотатҳое, ки дар дохили гурӯҳҳои луғавию маъноӣ (ГЛМ) қарор доранд, номи ашё, сифату аломат, баъзе шумораҳо ва гурӯҳҳои дигар маъноӣ сигнификативӣ мавқеи калонро ишғол мекунад. Дар раванди ифода намудани сермаъноӣ, маъноҳои маҷозӣ ва фразеологизмҳо ҷузъи сигнификативӣ хеле фаъол аст. Дар зербоби мазкур таъсири мутақобила ва таносуби маъноӣ байни денотатҳо ва сигнификатҳои онҳо равшан гардид.

9. Маълум гардид, ки маъноӣ прагматикии вожаҳо бо сухани гӯянда алоқаманд мебошад. Ҷумлаҳои асар аз алоқаманд будани маъноӣ прагматикии калимаҳо бо суханони гӯянда ва муоширати қаҳрамонон шаҳодат медиҳанд.

10. Собит гардид, ки маъноӣ коннотатсионии калимаҳои асари таҳқиқшаванда ба доираи маъноӣ прагматикии калима дохил мешавад. Маъноӣ коннотатсиониро воситаҳои интиҳобкардаи муаллиф нишон дода метавонанд, зеро муносибати муаллифро ба воқеияти объективӣ тавассути алоқаи байни маъноӣ асосӣ ва маъноӣ иловагии калимаҳо дарк кардан мумкин аст.

11. Маъноӣ эҳсосӣ низ ба доираи омӯзиши маъноӣ прагматикӣ дохил мешавад. Ин маъно ҳамчун хусусияти дохилии забон барои инъикос кардани эҳсосоти қаҳрамонони асар истифода мешавад. Аз таҳлили ҷумлаҳои асар аён гашт, ки маъноҳои эҳсосӣ ва коннотативӣ бо ҳам алоқаи зич дошта, ифода намудани эҳсосоти одамон тавассути корбурди ҷузъи маъноӣ эҳсосотидошта дар низоми семантикии калима муяссар мегардад.

12. Таҳқиқи маъноӣ услубии таркиби луғавии асари мавриди баррасиямон маълум кард, ки дар насри бадеии адиб корбурди ҳодисаҳои забонӣ ба афзуншавии хусни баён ва фасоҳати забони асар мусоидат намудааст.

Нависанда сабки хоси бадеӣ дошта, дар ифода намудани фикри худ усулҳои луғавию маъноии ибора ва таркибсозиро фаъолона истифода мебарад.

13. Дар забоншиносии муосир истилоҳи маъно ва маънодорӣ калима роиҷ аст, ки мо онро дар доираи парадигматикаи луғавӣ баррасӣ намудем. Маълум шуд, ки мафҳуми парадигма аломату нишонаҳои алоқамандкунандаи калимаҳоро маҳдуд месозад. Собит гашт, ки таркиби луғавии асар дорои парадигмаи фаъл, серистеъмол ва пуробуранг аст. Ин хусусиятҳои забони асар умумият ва фарқияти маъноӣ воҳидҳои луғавии асарро равшану возеҳ нишон медиҳанд.

14. Таҳлил нишон дод, ки марзи маъноӣ дорои ҳаста, воҳидҳои луғавии ба ҳаста наздик ва воҳидҳои луғавии аз ҳаста дур, яъне канорӣ буда, онҳо бо якдигар дар таъсири мутақобила ҳастанд. Ҳангоми таҳлил ва омӯзиши калимаҳои як маъноӣ умумидошта ва ба ҳам алоқаманд мафҳуми марзи маъноӣ ба вучуд меояд. Ин мафҳум калимаҳои сермаъно, якмаъно ва воҳидҳоеро, ки бо маъноӣ алоҳидаи худ мутааллиқи калимаи сермаъно ҳастанд, дар бар мегирад. Мафҳуми марзи маъноӣ дорои хусусияти инъикос кардан, яъне шарҳу эзоҳ додани муносибати байни маъноӣ калимаҳо дар низомии маъноҳои луғавӣ мебошад.

15. Мафҳуми барои забоншиносии ватанӣ нисбатан нав гипонимия мебошад. Ин ҳодисаи забонӣ дар асар барои ифода кардани хусусияти маъноӣ вожаҳо аз рӯйи нишона, макони қарор доштан, вожаҳои мансуб ба онҳо ва аз рӯйи гурӯҳҳои луғавию маъноӣ (ГЛМ) тасниф намудани ин вожаҳо истифода шудааст. Дар ҳудуди гипонимия, инчунин таносуби маъноӣ равшан мегардад, ки он аз васеъшавии маъноӣ умумии мафҳумҳо вобаста аст. Гипероним, ки калимаи ифодакунандаи мафҳуми умумии чинсӣ аст, бо гипоним, яъне калимаи ифодакунандаи ҷузъиёти ин мафҳум марбут буда, онро ба худ тобеъ мекунад ва маъноӣ иловагӣ пайдо мекунад. Дар навбати худ, гипонимҳо метавонанд нисбат ба калимаи дигар гипероним шаванд. Ҳодисаҳои меронимия, полисемия ва антонимия ба доираи гипонимияи маъноӣ дохил мешаванд.

16. Дар диссертатсия ҳодисаҳои забонии ҷузъвожагӣ (меронимия), узввожагӣ (аъзовожагӣ) ва воҳидвожагӣ таҳлилу баррасӣ шуданд. Маълум гашт, ки аз тарафи забоншиносони Ғарб ва Россия таснифоти муфассали меронимҳо гузаронида шудааст. Дар илми забоншиносии ниёгонамон низ исмҳои кулл ва ҷузъ, ки яке аз шохаҳои ҷузъвожагӣ мебошанд, муфассал таҳқиқ шудаанд. Аз таҳлили ҷумлаҳои асар чунин бармеояд, ки ҷузъвожаҳо ва воҳидвожаҳои он маъноӣ зарурӣ ва маъноӣ иловагӣ доранд. Дар натиҷаи алоқамандии маъноӣ мафҳумҳо ҳодисаи воҳидвожагӣ пайдо мегардад ва дар доираи он воҳидшумурҳо ба вазифаи воҳидвожаҳо меоянд. Таносуби маъноӣ воҳидвожаҳо дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми ба доираи маъноӣ онҳо дохил шудани маъноҳои иловагӣ ба вучуд меояд.

17. Истилоҳи мутобикати зидмаъноӣ низ барои забоншиносии тоҷик нисбатан нав буда, ин ҳодисаи забонӣ дар асар вобаста ба дидгоҳи адиб мавқеи хос дорад. Муаллифи асари “Анвори Суҳайлӣ” навҳои сода ва мураккаби

чуфтҳои мутазодиро хеле моҳирона корбаст намудааст ва онҳо бо маъноии иловагии худ мазмуни асарро барои хонанда нишонрас кардаанд. Инчунин, мутобиқати зидмаъноӣ тавсифи хислатҳои қаҳрамонону хусусияти ашӯро равшану возеҳ ифода намудааст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ:

1. Дар забоншиносӣ маъношиносии лингвистӣ чун забоншиносии компютерӣ, забоншиносии равонӣ, забоншиносии иҷтимоӣ нисбатан нав пайдо шуда бошад ҳам, бояд мавқеи худро устувор намояд. Дар ин росто, бояд пажӯҳишҳои илмӣ вобаста ба маъношиносии лингвистӣ ва бахшҳои он - маъношиносии луғавӣ ва маъношиносии грамматикӣ рӯи кор оянд, то масъалаҳои актуалии ин илмро баррасӣ намоянд.

2. Беҳтарин таҳқиқоти маъношиносони машҳури ҷаҳон оид ба илми маъношиносӣ мавриди омӯзиш ва тарҷума қарор гирифта, дар ин замина бо таъя ба осори пурғановати донишмандони классики тоҷик илми маъношиносии тоҷик густариш дода шавад.

3. Маъношиносии луғавӣ ҳамчун зинаи аввал ва меҳвари маъношиносии лингвистӣ барои шарҳу тафсири ҳамаи воҳидҳои забон заминаи асосӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, лозим аст, вижагиҳои маъноии луғавӣ ва навъҳои он дар намунаи воҳидҳои забон мушаххасан баррасӣ шаванд.

4. Омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи вижагиҳои навъҳои маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ дар намунаи асар ё осори шоиру нависандагон паҳлуҳои гуногуни хусусияти ин навъи маъноҳоро ошкор ва муайян мекунад.

5. Бояд фарҳанг ё луғатномаи истилоҳоти маъношиносии лингвистӣ барои дастрас ва осон гардидани маълумот доир ба маъношиносӣ таҳия гардад.

6. Дар заминаи пажӯҳиш вобаста ба таҳлили маъноӣ луғатҳои тафсирий, басомад, фарҳанги осори шоирону нависандагон таҳия гарданд.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

I. Нашри мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. **Азимова, С. Н.** Ҷойгоҳи маъно дар маъношиносии лингвистӣ / С. Н. Азимова // Паёми Донишқадаи забонҳо (силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – Душанбе, 2022. - №4 (48). – С.113-119. ISSN 2226-9355
- [2-М]. **Азимова, С. Н.** Тобишҳои маъноии вожаҳои соматикӣ дар «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ / С. Н. Азимова // Паёми Донишгоҳи забонҳо (силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – Душанбе, 2023. - №1 (49). – С.34-44. ISSN 2226-9355
- [3-М]. **Азимова, С. Н.** Гипонимия дар «Анвори Суҳайлӣ» / С. Н. Азимова // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – 2023. - №3/32. - С. 28-41. ISSN 2616-5216
- [4-М]. Гулназарзода, Ж. Б., Азимова С. Н. Хелҳои маъноии прагматикӣ дар «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ / Ж. Б. Гулназарзода, **С. Н. Азимова** // Паёми Донишгоҳи забонҳо (силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих). – Душанбе, 2023. - №2 (50). – С.5-11. ISSN 2226-9355
- [5-М]. **Азимова, С. Н.** Мутобиқати зидмаъноӣ дар «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ / С. Н. Азимова // Паёми Донишгоҳи забонҳо (силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – Душанбе, 2023. - №1 (49). – С.34-44. ISSN 2226-9355

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ чопшуда:

- [6-М]. **Азимова, С. Н.** Феълҳои таркибии номӣ (дар мисоли эҷодиёти Ҳ.В. Кошифӣ ва Сотим Улуғзода) / С. Н. Азимова // Конференсияи ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Сиёсати давлатии забон дар даврони истиқлол» (бахшида ба рӯзи забон). Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, 2021. – С.59-63.
- [7-М]. **Азимова, С. Н.** Навъҳои маъноии луғавӣ дар маъношиносӣ / С. Н. Азимова // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Актуальные проблемы антропосентрической лингвистики» бахшида ба 60-солагии доктори илмҳои филологӣ, профессор Искандаров Шарифхон Мадалиевич дар Донишгоҳи давлатии Фарғонаи Ҷумҳурии Узбекистон – 02.05.2023. – Фарғона, 2023. – С173-179.

**АКАДЕМИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИ
ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

На правах рукописи

УДК: 809.155.0

ББК: 81.2 Тоҷ

А-37

АЗИМОВА САЙЁРА НАЗРИЕВНА

**ОСОБЕННОСТИ ВИДОВ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ В
СЕМАСИОЛОГИИ (НА ПРИМЕРЕ «АНВОРИ СУХАЙЛИ» ХУСАЙНА
ВОИЗА КОШИФИ)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук
по специальности 10.02.19 – Теория языка

Душанбе – 2024

Диссертация выполнена на кафедре таджикского языка и делопроизводства Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Научный руководитель: **Гулназарзода Жилло Бури** - доктор филологических наук, профессор, ректор Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзаде

Официальные оппоненты: **Низомова Санобар Фахриевна** - доктор филологических наук, доцент, заведующий кафедрой таджикского языка Таджикского государственного медицинского университета им. Абуали ибн Сино

Табаров Хайрулло Назарович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Российско-Таджикского (Славянского) университета

Ведущее учреждение:

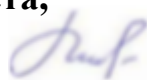
Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни

Защита диссертации состоится «06» апреля 2024 г., в 13.00 часов на заседании Диссертационного совета 6D.КОА-036 при Таджикском международном университете иностранных языков им. Сотима Улугзаде (734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзада (734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6) и на сайте www.ddzt.tj.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2024 г.

Ученый секретарь Диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Хасанова Ш.Р.

Введение

Диссертационная работа посвящается одной из наименее исследованных тем таджикской лингвистики, то есть изучению видов лексического значения в семасиологии на примере знаменитого произведения средневекового периода «Анвори Сухайли» (Свет Сухейля - название звезды – прим. С. А.) Хусайна Воиза Кошифи.

Актуальность темы исследования. Значение и необходимость завершения такого исследования определяется тем фактором, что на сегодняшний день в таджикской лингвистике научных работ, посвящённых анализу различных аспектов семантики слов в рамках лексической системы языка всё ещё недостаточно изучено. Для отечественной науки семасиологии активное исследование места и статуса системы лексического значения в лексической семасиологии, уточнение сходств и отличий различных видов значений, таких как денотативно-сигнификативное лексическое значение, выявление механизмов формирования и развития семантического соотношения между компонентами целостного значения и других вопросов науки семасиологии является весьма актуальным и своевременным.

Важность анализа и изучения данной темы исходит из того, что все виды лексического значения формируются в рамках парадигматики лексических единиц языка. Поэтому анализ специфики семантического поля, определение особенностей гипонимии или семантической иерархии, понимание такого рода семантических отношений, как компонентность слов и целостность слов, а также, семантической противоположности на основе материалов произведения «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи с точки зрения теории языка определяет суть осуществления настоящей диссертационной работы.

Выдающийся литератор XV века Хусайн Воиз Кошифи принадлежит к числу признанных личностей таджикско-персидской литературы. Наряду с ценным научным наследием им написаны такие труды как «Чавохир-уттафсир фи тухфат-ил-амир» (Жемчужины толкования и подарки для эмира), «Чомеъ-ус-ситтин» (Сборник восхвалений), «Тафсири Хусайнӣ» (Толкование от Хусайни), «Махзан-ул-иншо» (Сокровищница сочинений), «Саҳифаи шохӣ» (Царская страница), «Бадоеъ-ул-афкор фи саноеъ-ил-ашъор» (Художественность мысли и искусство поэзии), «Оинаи Искандарӣ» (Зеркало Александра), «Кашф-ул-асрор» (Открытие тайн), «Муқаттаот ва муфрадат» (Сборник стихов в жанрах кытъа и фард), «Ар-Рисолат-ул-илмия фи аҳодис-ин-набавийя» (Научные трактаты и случаи из жизни пророков), «Футувватнома» (Книга благородства), «Ахлоқи Муҳсинӣ» (Этика Мухсини), «Рисолаи Хотамия» (Трактат Хотамия), а также назидательное иносказательное произведение «Анвори Сухайли». Это произведение относится к числу выдающихся трудов, вошедших в таджикско-персидскую литературу посредством переложения и перевода, то есть «Анвори Сухайли» представляет собой творческую интерпретацию знаменитого древнеиндийского произведения «Калила ва Димна» (Лиса и Шакал).

Актуальность работы связана ещё с таким фактором, что наследие предков предоставляет ценный материал для изучения истории таджикского литературного языка, в изучении которого язык произведений классического периода служит богатым источником значений и их разнообразных оттенков. В этом плане таджикский литературовед Расул Хадизаде, который является автором предисловия и составителем книги «Калила и Димна» (1972), отмечает: «Хусайн Кошифи в своей книге «Калила и Димна» является приверженцем Абулмаоли Насрулло. Эту приверженность можно отчетливо проследить не только в сюжете и композиции произведения, но и в его языке и стиле. Писателем сохранена большая часть словосочетаний и точных описаний Абулмаоли Насрулло, литератор с таким мастерством и красноречием толкует и изменяет образы и описания, что читатель начинает думать, что эта редакция принадлежит перу только одного человека - Хусайна Кошифи»¹.

Степень изученности научной темы. В мировой лингвистике по видам лексического значения в рамках науки семасиологии завершены научные исследования учёных-семасиологов и логиков, западных специалистов в области психолингвистики, таких как Дж. Лайонз, Ш. Балли, Дж. Лакофф, В. Крафт, Д. Круз, Г. Миллер, Й. Трир, Р. Чаффин, Л. Вайсгербер и другие. В частности, в их научных трудах затрагиваются вопросы стилистики (Балли, 1961), образы мышления и выражения значений различными народами (Вундт, 2010), лингвосемасиологии (Лайонз, 2003; Палмер, 1372х.), проблем когнитивной лингвистики (Чаффин, 1992), лексического значения (Круз, 1986), эмотивного значения слов (Миллер, 1991) и др.

Российскими лингвистами советского и современного периодов достигнуты значимые результаты по вопросу лексического значения слов и в целом науки семасиологии. Ими внесена ясность в сложные понятия, которые до того времени ещё не исследовались. Это такие понятия как значение и значимость, прагматическое и денотативно-сигнификативное значения, коннотативное, эмотивное и стилистическое значения, а также в понятие семантического поля в рамках семантической парадигмы. Кроме того, в их научных трудах исследуются такие языковые явления как гиперо-гипонимия, синонимия и антонимия, холонимы и меронимы, партонимы и омонимы. В области психолингвистики, когнитивной лингвистики и культурологии свой весомый вклад внесли выдающиеся русские учёные Ф. де Соссюр, В. В. Виноградов, Ю. Д. Апресян, Л. А. Новиков, В. Г. Токарев, И. М. Кобозева, В. Г. Гак, А. А. Уфимцева и другие. Например, В. В. Виноградов, наряду с исследованием языка художественных произведений глубоким анализом охватывает ещё и теорию поэтической речи, грамматику русского языка, а также основные типы лексического значения слов (Виноградов, 1963; 1977; 1982). А. А. Уфимцева в своих научных трудах затрагивает тематику слов и их места в лексико-семантической системе языка, лексического значения языка и

¹ Кошифи Х.В. Калила ва Димна: хикояхо (барои наврасон ва ҷавонон). – Душанбе: Адиб, 1989. – 304с.

вопросы принципа семиологического описания языка (Уфимцева 132-135, 1968; 1980; 1986а; 1986б). Наряду с этим, круг исследований другого российского семантолога И. М. Кобозевой вовлечены особенности лексической семантики, в рамках которых ею уделено особое внимание разным аспектам лексического значения (Кобозева 61, 2007).

В современной отечественной лингвистике также осуществлён целый ряд исследований, которые посвящены анализу особенностей лексического значения и его видов. Например, в научных исследованиях М. Касимовой (2003; 2011; 2016), С. Халимиён (2017), Б. Камолиддинова [1992; 2005; 2015), Х. Маджидова (80-84, 1997; 2006; 2007; 2014), Д. Ходжаева (138-141, 2011; 2013а; 2013б; 2014), М. Саломова (111-114, 2001; 2014; 2015; 2017), Ж. Гулназарзаде (44-49, 2015; 2016; 2017а; 2017б; 2019; 2022), Д. Искадаровой (56-57, 2013; 2021), М. Давлатмировой (51, 2019), Б. Рахмонова (108, 2017) и многих других учёных и исследователей поставлены и решены вопросы особенностей семантики слов в составе таджикского языка, семантического соотношения между словами языка, семантического поля и понятия (концепта) и другие актуальные проблемы области семасиологии. Конечно, наука семантика подвергнута глубокому анализу в лингвистике предков таджикского народа, в частности, в научных произведениях Абуали ибн Сино, Насируддина Туси, Носира Хусрава, Шамс Кайса Рози, Ходжи Хасана Нисори, Абдуррахмона Джами и других. Однако в современной лингвистике этот вопрос изучается с новой точки зрения, то есть с позиции психолингвистики, культурологии и когнитивной лингвистики. Для данного диссертационного исследования конкретный интерес представляют научные работы, осуществлённые в этом направлении таджикскими лингвистами М. Касимовой, Х. Маджидовым, Д. Ходжаевым, Б. Камолиддиновым, З. Мухторовым, Ж. Гулназарзода и М. Саломииён, поскольку именно этими исследователями подвергнуты тщательному анализу и исследованы темы соотношения значения и семасиологии, значения лексической прагматики и парадигматики, особенно вопросы семантической взаимосвязи между компонентами лексического значения и семантического соотношения между словами языка.

В таджикском литературном языке целый ряд научных исследований посвящён лингвистическим и литературным особенностям и сопоставлению знаменитого произведения XV века «Анвары Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи с другими научными произведениями. В частности, по вопросу степени изучения и круга исследованности интересующей нас темы следует отметить, что этот труд исследован многими учёными и исследователями в мировом масштабе. В частности, таджикский исследователь А. Афсахзод в своей книге «Источники распространения в мире персидских и арабских легенд «Калила и Димна» уделяет серьёзное внимание вопросу степени исследованности этого произведения¹.

¹ Афсахзод, А.А. Манбаъ ва густариши чахони ривоятҳои форси ва арабии «Калила ва Димна». – Душанбе, 2007. - 120 с.

Научная диссертация М. Солехова посвящена жанровым и художественным особенностям этого произведения. Его кандидатская диссертация носит название «Сопоставительное исследование «Калилы и Димны» Абулмаоли Насруллоха и «Анвары Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи». Следует отметить, что в этой диссертации впервые в отечественной науке завершено сопоставление «Калилы и Димны» Ибн Мукаффа и Абулмаоли Насруллоха¹.

В отечественной лингвистике написано много статей и монографий в процессе исследования и изучения лингвистических, семантических и стилистических особенностей того или иного художественного произведения. Например, в этом плане можно назвать научные диссертации К. Мухтори «Лексико-стилистические особенности поэзии Рудаки» (2002), Ф. Шарифовой «Лексические особенности «Кашфулмаджуб» Худжвири» (2011), Г. Икромовой «Лексико-семантические особенности газелей Бадриддина Хилоли» (2019), М. Джумаева «Лексико-семантические особенности и словообразование арабских заимствований в прозе Абдурахмона Джами» (2022) и многих других исследователей.

Исследованию языка и стилистических особенностей произведений Хусайна Воиза Кошифи посвящено не столь большое количество научных исследований. В поле нашего зрения вошли следующие работы: статья исследователя М. Назара, написанная на тему исследования книги «Анвары Сухайли», которая называется «Некоторые размышления об «Анвары Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи»²; статья Н. Холикова, опубликованная на одном из интернет-сайтов под названием «Статус «Калилы и Димны» Хусайна Воиза Кошифи в истории политической и правовой мысли таджикского народа»³.

Кроме того, в 2013 исследователем У. Садуллозода была издана монография на тему «Лексико-семантические особенности «Футувватномаи султони» Хусайна Воиза Кошифи», которая считается серьёзным научным исследованием, как в рамках лингвистической семасиологии, так и в процессе исследования языка и стиля Хусайна Воиза Кошифи, поскольку в этой работе исследована этимология слов, их исконно таджикское или заимствованное происхождение, круг употребления, многозначность и узкий круг значения, синонимия, антонимия и омонимия. Для более точного исследования данных вопросов лексический состав произведения распределён автором на семантические группы по названиям родственных отношений, наименованию должностей и религиозной иерархии, что важно для настоящего исследования, поскольку в нём лексический состав «Анвары Сухайли» разделен на лексико-семантические группы.

¹ Солехов, М.О. Сравнительное изучение «Калилы и Димны» Абулмаоли Насруллоха и «Анвары Сухайли» Хусайн Воиза Кошифи: автореф. канд. дисс. - Душанбе: ТГУ, 1987. - 20 с.

² Назар, М. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи «Анвары Сухайли»-и Хусайн Воизи Кошифӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2020, №8. – С.354-357.

³ Н.Холиков. Мақоми «Калила ва Димна»-и Хусайн Воизи Кошифӣ дар таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии халқи тоҷик [эл. ресурс]. URL: <http://hamsafon.tj>

Связь исследования с программой и научными темами. Выводы по данному исследованию могут внести вклад в совершенствование установленных учебных программ. Тема настоящего исследования является составным компонентом в цикле научно-исследовательских работ кафедры таджикского языка и документации Академии Государственного управления при Президенте Республики Таджикистан и соответствует перспективному плану Управления науки и инновации Академии.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Цель диссертационного исследования состоит в рассмотрении особенностей лингвистической семасиологии, лексико-семантических особенностей, видов лексического значения в науке семасиологии и их различных аспектов. Суть изучения видов значений позволяет точно и всесторонне изучить индивидуальный способ выражения автора, язык и стиль написания произведения, смысловые оттенки лексического состава «Анвори Сухайли».

Задачи исследования. Задачи исследования определяются следующими целями:

- рассмотрение особенностей лингвистической семасиологии;
- в виде диссертации исследование места и статуса системы лексического значения в семасиологии;
- отображение статуса лингвистической семасиологии в разделах языка;
- рассмотрение типологии значения в лингвистической семасиологии;
- рассмотрение и анализ уровня изученности и круга исследований по видам значений в отечественной и зарубежной лингвистике;
- определение особенностей видов лексического значения в произведении;
- анализ соотношения компонентов в видах лексического значения;
- проведение анализа лексико-семантической парадигматики в «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи;
- изучение особенностей семантического поля в системе лексико-семантической парадигматики на примере «Анвори Сухайли»;
- исследование семантической иерархии (гипонимии), компонентности слов (меронимии) и единичности слов в «Анвори Сухайли»;
- определение роли и статуса семантической противоположности в семасиологии на примере «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи.

Объект исследования: Объект исследования составляют особенности видов лексического значения в семасиологии.

Предмет исследования. Изучение и исследование особенностей лингвистической семасиологии в рамках науки семасиологии на основе материалов «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи составляет предмет данного исследования.

Теоретические основы диссертационного исследования составляет научное наследие и теоретические исследования **таджикских лингвистов классического периода**, таких как Абунаср Фороби, Абуали Сино, Насируддин Туси, Шамс Кайс Рози, Ходжа Хасан Нисори; **таджикских**

лингвистов современного периода М.Касимовой, С. Халимиён, Ш. Рустамова, Х. Маджидова, Б. Камолиддинова, Д. Ходжаева, М. Саломииён, Ж. Гулназарзода; **российских лингвистов** Н. Ф. Алефиренко, Ю. Д. Апресян, О. С. Ахмановой, В. В. Богданова, В. Т. Булыгиной, В. В. Виноградова, В. И. Говердовского, М. А. Кронгауз, Л. А. Новикова и **западных лингвистов**, таких как Й.Трир, Дж. Лайонз, Ш. Балли, Дж. Лакофф, В. Крафт, Г. Миллер, Л. Вайсгербер, которые в своих научных произведениях изложили свои точки зрения по данному вопросу.

Методологические основы исследования. Диссертационное исследование составлено на основе следующих **методов**:

- *сопоставительно-исторический* метод использован с целью описания научных и художественных сведений, полученных из толковых, историографических словарей, сказаний и легенд прежних столетий и из текстов «Калилы и Димны», написанных до «Анвори Сухайли»;

- метод *противопоставления* при сопоставлении лексико-семантических групп в семантической системе таджикского языка, таких как лексико-семантических групп соматических слов, родственных терминов, названий животных и птиц, растений, разновидностей овощей и фруктов и др.;

- метод *компонентного анализа* при классификации значения денотативно- сигнификативных компонентов слов, видов прагматического значения, таких как коннотативное, эмотивное и стилистическое значение;

- метод *текстового анализа* применён в ходе выбора и классификации примеров из произведения «Анвори Сухайли». Наряду с этим, при написании диссертации активно и плодотворно использовались достижения отечественных и зарубежных семантологов и востоковедов, в частности научные труды таджикских учёных Х.Шарифова, А.Афсахзод, Х. Маджидова, М.Солеха, Х.Талбаковой, Н.Хайдаршо, У.Садуллоева и других.

Источники исследования. Материалы для исследования семантических особенностей и определения их места и статуса в семантической системе таджикского языка составляют источник исследования. Анализ семантических особенностей осуществлён на основе текста рукописи произведения «Анвори Сухайли», благодаря чему книга была переложена на кириллическую письменность.

Научная новизна темы исследования. Новизна научной диссертации, прежде всего заключается в том, что в таджикской лингвистике впервые анализом охвачены особенности видов лексического значения в лингвистической семасиологии, различные аспекты видов лексического значения в знаменитом произведении XV века «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи, а также различные вопросы их значений. Выбор и анализ именно особенностей видов лексического значения в произведении обосновывается тем, что:

- впервые в рамках науки семасиологии на основе различных научных теорий отечественных и зарубежных семантологов относительно глубоко исследованы особенности лингвистической семасиологии, виды лексического

значения в семантической системе «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи;

- впервые исследованы виды прагматического, денотативно-сигнификативного, а также стилистического, коннотативного и эмотивного видов значения, их роль и специфика в семантической системе произведения;

- анализу подвергнуто соотношение значений внутри семантической системы произведения в состоянии однозначности и многозначности, получение семантическими компонентами метафорических и фразеологических значений;

- впервые исследован один из наиболее важных и сложных аспектов семасиологии, то есть семантическая иерархия или гипонимия в «Анвори Сухайли»;

- с научной точки зрения рассмотрено понятие о семантических полях и их место в произведении, поскольку в данном направлении диссертационных работ ещё очень мало;

- наряду с этим, осуществлён анализ семантического явления компонентности слов (меронимии) и единичности слов в «Анвори Сухайли», что связано с вопросами языка и стиля написания произведения и свидетельствует об изящности способа выражения, матерстве и таланте писателя Хусайна Воиза Кошифи, соотнесенности значений, использованных им в произведении;

- одним из заметных новшеств исследования является анализ семантической противоположности на примере образцов произведения. Поэтому на примере некоторых лексико-семантических групп сделана попытка доказать системность лексических значений в рамках того или иного семантического поля.

Основные положения, выносимые на защиту:

- в рамках диссертации исследованы лингвистические особенности, место и статус семантики в разделах языка, типология значений, понятия и значения терминов *значение, лингвистическая семасиология (семасиология), лексическое значение, денотат, сигнификат, прагматическое значение, семантическое поле, коннотативное значение, эмотивное значение, стилистическое значение, холоним, мероним* и др., а также даны их разъяснения и определения, почерпнутые в лингвистических словарях и научных работах исследователей;

- конкретно установлено, что в научных исследованиях учёными и исследователями таджикской лингвистики классического и современного периодов наука *семасиология* и её разделы подвергнуты подробному исследованию;

- анализ показал, что лексическое значение слов обладает высоким статусом в семантической системе языка. Всестороннее исследование слов и их лексического значения будет способствовать процессу понимания единства и целостности системы языка с его подсистемами;

- определено, что научное наследие по данной теме, написанное учёными-лингвистами классического и современного периодов, внесло большой вклад в конкретизацию сходств и отличий между единицами лексической системы, выявление статуса и места лексического значения и его видов, в развитие семасиологии и выявление взаимодействия между лексическими единицами языка;

- исследованием установлено, что при разделении слов произведения на тематико-семантические группы особое место занимает *денотативное значение*, а сами денотаты принимают активное участие в построении метафорического значения;

- доказано, что *сигнификативное значение* является понятием, которое отображает особенности определённого денотата в сознании человека и дополняет его общее значение;

- доказано, что для прояснения *семантического соотношения* денотатов внутри лексико-семантических групп важную роль играют названия предметов, признаков, некоторые числительные и другие сигнификативные значения;

- стало понятно, что прагматическое значение слов исходит из семантической связи слов со словами говорящего и процессом коммуникации;

- доказано, что *коннотативное значение* слов исследуемого произведения входит в круг прагматического значения слов и его могут отображать средства, которые выбирает автор;

- анализ и исследование доказали, что *эмотивное значение* также входит в круг изучения прагматического значения. Это значение как внутренняя особенность языка используется для отображения эмоций героев произведения;

- исследование *стилистического значения* в лексическом составе произведения установило, что в художественной прозе литератора применение языковых явлений способствует увеличению привлекательности изложения и изящности языка произведения;

- анализ доказывает, что *значение слова* подлежит рассмотрению в рамках лексической парадигматики. Парадигма, наряду с ограничением связующих признаков слов, придаёт лексическому составу произведения интенсивность употребления и красочность;

- анализ показал, что в границах *семантического поля* взаимодействуют ядро, приближённые к нему лексические единицы и отдалённые от него (периферические) лексические единицы. *Семантическое поле* взаимодействует с многозначными, однозначными словами и единицами, относящимися к многозначным словам;

- установлено, что *гипонимия или семантическая иерархия* использована в произведении для выражения семантических особенностей слов по признаку, месту нахождения, и слова, относящиеся к ним, классифицируются по лексико-семантическим группам. Кроме того, уточняется, что явления *синонимии, полисемии и антонимии* входят в круг семантической иерархии;

- анализ определил, что языковые явления *компонентности слов (меронимии), членства слов (аъзовожагӣ)* частично описаны в лингвистической науке наших предков, и подробно исследованы как общие и частные существительные (исмҳои кулл ва чузъ), которые являются одной из ветвей компонентности слов;

- из анализа образцов произведения выяснилось, что *единичность слов (воҳидвожагӣ)* придаёт обязательному значению дополнительный оттенок, в результате связи семантических понятий единичность охвата (*воҳидшумул*) может использоваться в функции единичности слов;

- доказано, что *семантическая противоположность* занимает особое место в произведении, и зависит от выбора литератора.

Теоретическое и практическое значение исследования. Изучение особенностей видов лексического значения на примере художественного произведения имеет большую теоретическую и практическую значимость в системе семасиологии для определения места и статуса лексического значения. Исследование особенностей значения в лингвистической семасиологии на основе наследия литераторов позволяет выявить виды лексического значения, мастерство литераторов в вопросе использования лексических единиц в зависимости от их значения. Теоретическая значимость исследования состоит в том, что материалы диссертации будут способствовать отображению особенностей видов лексического значения и дальнейшим исследованиям вопросов семасиологии. Научно-практическая значимость темы выражена в том, что благодаря исследованию значений, особенно лексического значения на основе современных методов, можно получить достоверные знания о некоторых особенностях видов лексического значения в системе семасиологии и совершенствовать особенности лексических значений, которые играют особую роль в этой системе. Благодаря такому исследованию можно осуществить подготовку пособий по семасиологии и видам лексических значений. Материалы исследования могут послужить в качестве теоретических материалов лингвистической семасиологии.

Результаты анализа особенностей видов лексического значения в «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи послужат в качестве основы дальнейших научных и теоретических исследований в данном направлении.

Достоверность результатов исследования. Достоверность результатов исследования обеспечивается следующими факторами: использованием методологической и теоретической основы исследования; определением содержания и значения терминов области семасиологии; определением места и статуса системы лексического значения; акцентом на комплекс методов исследования лексических особенностей, что соответствует тематике и целям исследования; семантической наполненностью слов в лексической парадигматике. Достоверность результатов исследования также выражается в составлении и издании научных статей в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан, других научных журналах,

выступлениях и докладах на научно-практических конференциях, научных семинарах.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Особенности видов лексических значений в семасиологии (на примере «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи)» соответствует для соискания научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.19 - Теория языка.

Личный вклад соискателя учёной степени. Личный вклад автора диссертации выражен в конкретизации и использовании современных методов изучения и научного исследования отечественными и иностранными учёными и исследователями, в теоретических и практических основах диссертационного исследования, отображении особенностей видов лексического значения в «Анвори Сухайли», в самостоятельном выполнении диссертационного исследования и его непосредственном участии в постановке теоретических и тематических вопросов, проведении классификации и анализа, а также в итогах и результатах исследования.

Апробация и реализация результатов исследования. Основные части данной работы обсуждались на заседаниях и научных семинарах кафедры таджикского языка и документации Академии Государственного управления при Президенте Республики Таджикистан и кафедры лингвистики и журналистики Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзаде. По результатам исследования и выводам диссертационной работы сделаны доклады на научно-практических ежегодных конференциях состава работников и преподавателей Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан и конференциях республиканского (1) и международного (1) уровня.

Диссертация обсуждена и представлена на защиту на заседании кафедры таджикского языка и делопроизводства Академии Государственного управления при Президенте Республики Таджикистан (от 24 февраля 2023г., протокол №7) и расширенном заседании кафедры лингвистики и журналистики Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзаде (от 12 октября 2023г., протокол №3).

Публикация научных работ по теме диссертации. По теме диссертационного исследования издано 7 научных статей, в частности 5 статей в изданиях, рецензируемых Высшей аттестационной Комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка необходимой научной литературы и источников и составляет 186 страниц компьютерного набора. В диссертации ней приводятся 11 схем и 2 таблицы.

Список публикаций по теме диссертации охватывает необходимую научную литературу, состоящую в общей сложности из 198 наименований.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении диссертации приводятся сведения об актуальности темы, степени её исследованности, цели и задачах, объекте и предмете исследования, теоретических и методологических основах, источниках, новизне, основных положениях, выносимых на защиту, теоретическом и практическом значении, соответствии темы диссертации с паспортом научной специальности, личном вкладе соискателя научной степени, апробации и реализации результатов, публикации научных трудов по теме диссертации, структуре и объёме диссертации.

Первая глава диссертации носит название «**Лингвистические особенности семасиологии**» и состоит из четырёх подглав.

В первой подглаве данной главы - «**Теоретическое изучение лингвистической семасиологии**», отмечается, что, начиная с 30-50-х годов прошлого века, к европейским лингвистам пришло понимание того, что системная лингвистика не может развиваться без решения актуальных вопросов семантики. Семасиология в её широком смысле представляет собой анализ отношений и лингвистическое выражение окружающего мира, реального или виртуального. *Лингвистическое выражение* – это выражение словом, словосочетанием, предложением, текстом, предметом, качеством, действием, образом действия, отношением, состоянием и его результатом, являющимся комплексом этих отношений. Как термин области семантики он выражает значение, и анализ отношения.

Тождество и отличие между выражающим и выражаемым наблюдается на всех уровнях структуры языка. Например, в лексикографии омонимия (тачнис) является соответствием – столкновением выражающего с выражаемым, однако с позиции значения показывает отсутствие связи между ними. Полисемантность столкновения показывает взаимосвязь между двумя признаками в каком-либо отношении. Языковые явления синонимии и антонимии также отображают столкновение этих двух сторон.

В 1923 году западными лингвистами Чарльзом Огденом и Айвором Ричардсом написано произведение под названием «Значение значений», в котором приводится семантический треугольник, посредством которого авторы представляют свои теории по вопросу семантики¹.

Схема 1. Семантический треугольник

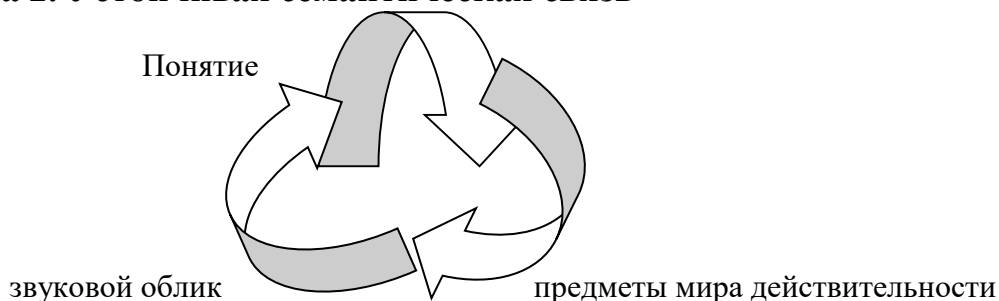
Более того, в истории таджикского языка и литературы средневековыми таджикскими учёными и исследователями по вопросам семантики и

¹ Гулназарзода, Ж. Низоми маънони феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар мабной осори бадии Абдурахмони Чомӣ) / Ж. Гулназарзода. Монография. – Душанбе, 2022. – 334с.

семасиологии изложены многочисленные позитивные мысли и суждения, но самое главное заключается в том, что все их мнения по данному вопросу созвучны и совпадают с суждениями европейских учёных.

На основании этого тесную семантическую взаимосвязь вышеуказанных элементов М. Саломиеён описал посредством взаимосвязанных линий в своей статье «Семантика или взгляд на семасиологию».

Схема 2. Устойчивая семантическая связь

Следовательно, в семасиологии сначала изучается правильность значений и результат этого изучения, а затем безошибочное использование значений и выражений в зависимости от положения и состояния. Семасиология, прежде всего, изучает правильное содержание слов, их безошибочность и соответствие лексическим, морфологическим, синтаксическим канонам языка и правильности значений. То есть в семасиологии рассматривается правильность содержания единиц языка и именно значение обеспечивает такие условия, поскольку оно свидетельствует о целостности языка, а каждая языковая единица имеет собственное значение.

В лингвистической науке семасиологии четко отображаются сходства и отличия формы и значения, что отображает соотношение функций и выражений языка, которые являются семантикообразующими.

В лингвистической семасиологии функции звукового облика, содержания и смысла служат как виды информации. В этой связи для информационных видов встает необходимость ограничения и выделения лингвистических значений от других видов информации, поскольку становится необходимым определение круга возможностей данной информации, что осуществляется в результате полной классификации формы и значения слов, категорий значения и формы, грамматических значений и функций.

Во второй подглаве первой главы диссертации - «**Место лингвистической семасиологии в разделах языка**», речь идёт о значении как фундаментальной семасиологической (семантической) категории лингвистики, которая относится к важным факторам науки семасиологии, что обосновывается в научных исследованиях. Исследователь считает, что термин *значение* как понятие считается интеллектуальным представлением предмета, процесса, состояния и действия, проявлений (как преобладающей интеллектуальной сущности отобранных признаков действительности), которые представляют собой лингвистические факты и, наряду с этим, считаются содержанием и формой лингвистического признака, который выражает материальные проявления данного интеллектуального

представления. Значение в «референтной теории значений» считают эквивалентом референта для выражения языка предметов, трансформацией, процессом, состоянием действия, частью, свойством и их отношением к действительности. Отличие в видах лексической информации, прежде всего, зависит от анализируемого материала, особенностей трактуемых единиц и от правильности выбора теории толкования. В толковании, прежде всего, существует две основные разновидности информации – *лингвистическая и экстралингвистическая*.

В формировании лексического значения основное место занимают звуковой облик, факты и образцы, семантическое соотношение между словами и психологическими процессами (чувствами человека, особенностями пониманием действительности, его способностью оценивать), которые определяют название. В данном разделе всестороннему анализу также подвергнуты различные виды значений, такие как *лексическое, лексико-грамматическое, грамматическое значение, итноб, эчоз* и др.

В *третьей подглаве* первой главы, которая носит название «**Типология значений в лингвистической семасиологии**», подчёркивается, что состав значения единиц языка отличается числом и разнообразием. В лингвистической семасиологии разработаны определённые критерии для систематизации состава значения. В соответствии с этими критериями определяются и поясняются место и статус любого значения, в результате чего выделяются виды или типы толкования значений.

Следует отметить, что существуют четыре типа толкования значений, каждый из которых рассматривает значение с определённой точки зрения: в зависимости от принадлежности целостности языка к его разделам и частям; в зависимости от степени общности значения; в зависимости от особенностей приведённого комментария; в зависимости от вида знаний, которые используются для комментария значения¹.

В исследованиях А. Хасанзода, М. Саломова и Ш. Кабирова рассмотрены вопросы специфики и роли фонетических элементов, игры букв (аллитерация), имола (написание и произношение звука «э» («е») вместо «о» («а» *долгого*) в арабских словах – прим. С. А.), статус фонем в речевой цепочке, фоносемантические особенности некоторых букв арабско-таджикской письменности. В этом плане далее речь пойдёт только о методах семантического сопоставления в зависимости от того или иного свойства, то есть того или иного значения звуков, выражающегося при употреблении. Например, в фонемах внутри подражательных слов, выражающих звуки-слова повтор приобретает особенную семантическую специфику:

*Аз душмани дӯстру бипарҳез,
Чун ҳезуми хушк аз оташи тез.
Кораи ба чадал чу барнаёяд,*

¹ Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. - 242 с.

Хуш-хуш дари ҳила баргушояд ¹.

Подстрочный перевод: Остерегайся приятного ликом врага, как сухое дерево боится огня. Когда он не может добиться задуманного, он начинает незаметно обманывать.

В этом примере слово *хуш-хуш* (приятно, легко, незаметно, осторожно) выражает особенность поведения.

В диссертации подчёркивается, что значение предложения может быть *виртуальным* и *актуальным*. В этом случае учитываются два обстоятельства.

Первое, виртуальное значение в содержании значения наблюдается в разновидности устойчивых предложений, внутри которых значения слов вносят вклад в выражение общего содержания. В таких предложениях момент и состояние их употребления отличаются, однако общее содержание предложения остаётся неизменным. Например:

*Масале ёд дорам аз ёре,
Кори ҳар мард нест ҳар коре* ².

Подстрочный перевод: помню притчу, рассказанную другом, не каждое дело есть дело каждого мужчины.

Второе, в простых предложениях то, в каком состоянии и с какой целью высказано данное предложение, в целом считается виртуальным значением этого предложения. К примеру:

*Мухолифи ту яке мӯр буд, море шуд,
Баровард зи сар он мӯри баргашта думор.
Мадеҳ замонаш аз ин бешу, рӯзгор мабар,
Ки аждаҳо шавад, ар рӯзгор ёбад мор* ³.

Подстрочный перевод: твой соперник был муравьём, а стал змеей. Из головы того превращённого муравья вышло ещё две змеи. Не давай ему времени больше этого и не живи так. Ведь живя таким образом, змея станет драконом.

В заключении раздела мы пришли к такому выводу, что в целом для лингвистической семасиологии характерно языковое моделирование (в плане выражения и в плане содержания) и облик языка отображает картину мира.

Четвёртая подглава первой главы называется «**Место и статус системы лексического значения в лингвистической семасиологии**», и в ней речь идёт о роли системы лексического значения в лексической семасиологии. В рамках данного раздела автор анализирует толкование значения, почерпнутое им из исследований известных представителей классической эпохи, таких как Абунаср Фороби, Абуали Сино, Носир Хусрав, Насируддин Туси, Шамс Кайс Рози, Ходжа Хасан Нисори и современного периода, в частности М. Касимовой, С. Халимиён, Б. Камолиддинова, Х. Маджидова, Д. Ходжаева и др. Автор работы приходит к такому выводу, что отличия и сходства единиц лексической системы, их роль и значение имеют огромную значимость в

¹ Хусайн Воиз Кошифи. Анвори Сухайли (на материале первой устной версии, Берлинское изд-во, с перечнем рассказов и словарём, издание третье). -Тегеран: Амири Кабир, 1362.- 595с., с.34

² Там же, с.75

³ Хусайн Воиз Кошифи. Анвори Сухайли (на материале первой устной версии, Берлинское изд-во, с перечнем рассказов и словарём, издание третье). -Тегеран: Амири Кабир, 1362.- 595с., с.115

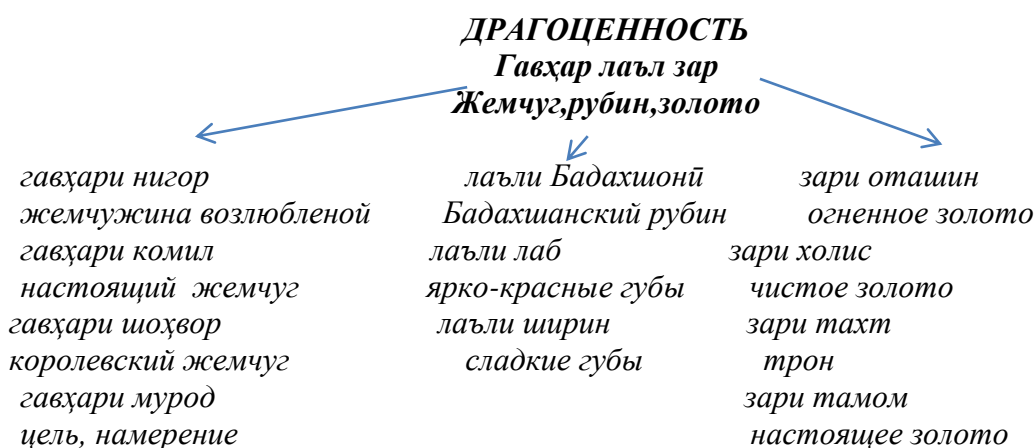
формировании и развитии различных лингвистических аспектов, а также в их взаимодействии при определении семантических особенностей.

Вторая глава диссертации именуется «**Выражение видов лексического значения на примере «Анвори Сухайли»**», где *первая её подглава* - «**Лексическое денотативно-сигнификативное значение в «Анвори Сухайли»**» состоит из четырёх разделов. *Первый раздел* охватывает вопросы лексического денотативно-сигнификативного значения, *второй раздел* – денотативного компонента, *третий раздел* - сигнификативного компонента и *четвёртый раздел* – соотношения этих двух компонентов в выражении данного вида лексического значения. В этой подглаве подчёркивается, что в терминах лингвистической отрасли семантическая часть слов, имеющая признаки понятий, называется *предметно-логическим* или *денотативно-сигнификативным* значением. В лингвистике доказано, что лексическое значение определяется посредством двух аспектов: *лингвистического и экстралингвистического* и всё это приводит к разнообразию лексических значений. Описание лексического значения определяется с двух позиций: *содержательной, структурно-функциональной*. Если содержательная позиция указывает на принадлежащее понятие, то структурно-функциональная позиция выражает тесную языковую взаимосвязь *звукового облика* и понятия. То есть лексическое значение слов показывает его звуковой облик с помощью предметов и явлений. Структурно-функциональная позиция считается выразителем информации внутренней системы значений. Поэтому приходим к такому выводу, что слова выражают отношение к предмету и проявлению действительности, понятию, эмоции и др. По нашему мнению, слова кроме выражения названий предметов также выражают значения и значений. Значение способно выражать и предметы, и проявления, и действия.

Отличие между денотативным и сигнификативным видами значения четко разъясняет таджикский семантолог Ж. Гулназарзода, и отмечает следующее: «Если отображение денотативного значения больше связано с правдой действительности, то отображение сигнификативного значения связано с сознанием, мышлением и пониманием человека. То есть при отображении денотативного значения в сознании основой служит проявление действительности, а в отображении сигнификативного значения - понятие»¹. Денотативно-сигнификативные отношения в границах произведения и в рамках семантического поля можно отобразить в виде следующей схемы:

¹ Гулназарова, Ж. Маънои денотативӣ-сигнификативии феъл дар «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдуррахмони Чомӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2019, №1. –С.8-13

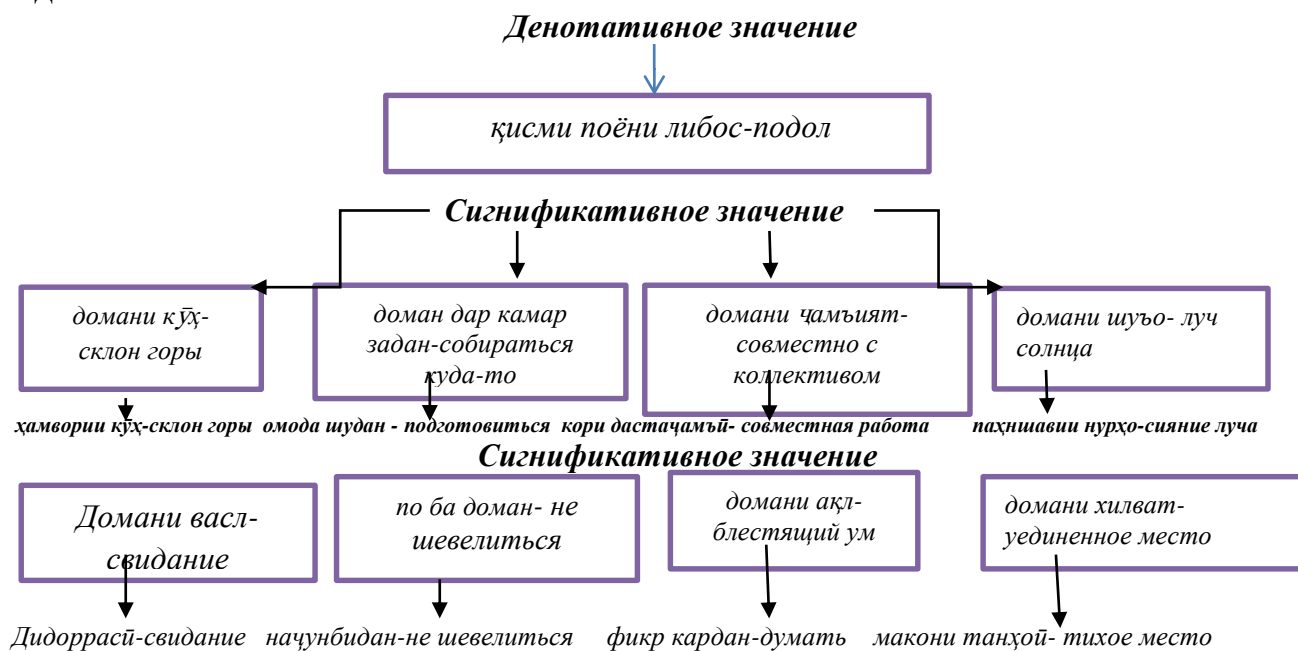
Схема 3. Денотативно-сигнификативные отношения в пределах семантического поля слова “чавохирот”/драгоценности

Как видно из этой схемы, сигнификаты поясняют денотаты, и придают им дополнительное значение. Анализ примеров, приведённых в данном разделе доказывает, что денотативные компоненты благодаря расширению своих значений с помощью сигнификативных компонентов расширяют свои смысловые оттенки.

Следует подчеркнуть, что в таджикской лингвистике по вопросу соотношения денотативно-сигнификативных значений завершены единичные научные исследования. В этом направлении таджикские учёные признают огромный вклад лингвиста М. Н. Касимовой, особенно в анализе видов значения и распределения слов языка на лексико-семантические группы (ЛСГ) и лексико-тематические группы (ЛСП). Это соотношение больше встречается в *многозначных словах, метафорических выражениях и фразеологизмах*. В произведении «Анвори Сухайли» писатель с целью описания воздействия и духовного состояния героев применяет все семантические возможности слов с точки зрения соотношения и их семантической связи. Кроме того, им для выражения значений одновременно использованы *метафорические* слова. В данном разделе также отмечается, что слова *нафрат* - отвращение, *дил* - сердце, *хаши* - гнев и *зайрат* - старание конкретны по своему содержанию, и сопровождающие их слова придают им расширенный характер и образность. В частности, наглядное отображение расширения значения приводится в схеме №4:

Схема 4. Денотативно – сигнификативное значение на примере слова «доман»

Вторая подглава второй главы диссертации называется «Прагматическое значение» и состоит из трёх разделов. В данной подглаве прагматическое значение комментируется в рамках анализа лингвистических словарей. В частности, в подглаве упоминается, что прагматическое значение в западной лингвистике попало в поле зрения, начиная с тридцатых годов прошлого века. Во второй половине XX века исследование понятия о прагматике было продолжено в рамках лингвистической науки, но до сих пор полностью не раскрыто конкретное значение данного определения и в рамках этого понятия рассматривается комплекс вопросов, связанных с объектом и говорящим, их взаимосвязь в зависимости от состояния коммуникации.

Прагматическая лингвистика советского периода исследована в рамках речи говорящего и её единиц, и рассматривает отношения между участниками коммуникации и их состояние. Российским лингвистом Л.А. Новиковым сопоставлены прагматический и сигнификативный виды значения, и определены их отличия. Учёный отмечает, что прагматическое значение отличается от сигнификативного следующими признаками: прагматическое значение выбирает отношение к выражаемому, то есть отбирает один из нескольких признаков с обобщённым значением¹.

Прагматическое значение слов больше проявляется в диалоге, поскольку в рамках коммуникации слова получают различные семантические оттенки. К примеру:

Ва фарзанди ман, ки нури дидаи ман аст, аз шарри он хирачаиш эмин монад² - И моё дитя, которое есть свет моих очей, да уберётся от зла того недалёковидного. В этом примере слово *фарзанд* – отпрыск, дитя, сын или

¹ Новиков, Л.А. Семантика русского языка. - М., 1982. – 272 с.

² Хусайн Воиз Кошифи. Анвори Сухайли (на материале первой устной версии, Берлинское изд-во, с перечнем рассказов и словарём, издание третье). -Тегеран: Амири Кабир, 1362.- 595с, с.105

дочь, поменяло своё объективное значение на парадигматическое значение *нури дида* – свет очей, что способствовало как его описанию, так и выражению отношения говорящего к предмету.

В пределах прагматического значения одним из важнейших элементов этого значения является знак, что следующим образом отображено в диссертации:

Схема 5. Знак

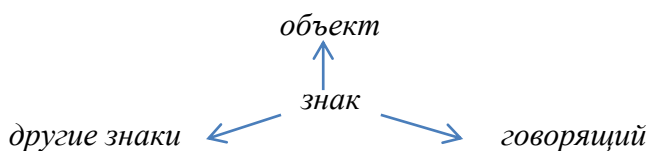
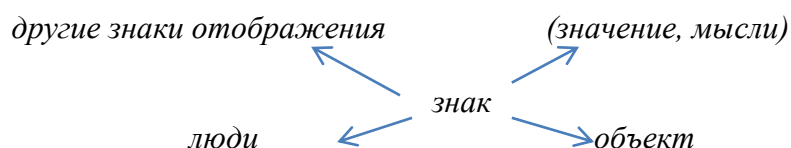

Схема 6. Коммуникативная функция языка

Таким образом, прагматическое значение слов и словосочетаний произведения связано с говорящим, взаимоотношениями между участниками общения, принимающими различные смысловые оттенки, и в связи с их отношением к другим частям языкознания, этот вид значений должен анализироваться в их рамках.

В первом разделе второй подглавы второй главы диссертации проведён анализ *коннотативного значения*. В частности, говорится, что в таджикской лингвистике, хотя учёные и затрагивали эту тему (см. научные работы М. Касимовой, Д. Ходжаева, Х. Маджидова, М. Саломова), всесторонне и подробно данный термин исследован Ж. Гулназарзода. В частности, она в отношении прагматического значения отмечает следующее: «Из этих рассмотрений можно прийти к выводу о том, что несмотря на изучение, этому явлению внимание было уделено относительно позже и смешанно с другими явлениями семасиологии, в течение небольшого отрезка времени данное языковое явление было представлено как отдельный раздел семасиологии. Прагматическое значение в художественном наследии, где наблюдается больше значений и понятий в зависимости от жанра, цели и художественного восприятия, отображается со всеми специфическими особенностями. Даже простейшее слово может проявить в тексте или речи своё прагматическое значение в зависимости от места употребления в новых красочных оттенках»¹. В художественной прозе коннотативное значение имеет специфический способ выражения. Простейшие слова в тексте или в беседе в зависимости от способа употребления и отношения говорящего могут проявлять новые краски и оттенки. В примерах из «Анварии Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи проявляются отличительные особенности коннотативного значения слов, которые отображены в таблице 1 посредством примеров из произведения:

¹ Гулназарова, Ж. Маънои денотативӣ-сигнификативии феъл дар «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдуррахмони Чомӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2019, №1. –С.181.

Таблица 1. Денотативно-коннотативное значение

Денотативное значение	Коннотативное значение	Примеры из “Анвори Сухайли”
Лиса (Рӯбоҳ)	<i>шайтон, маккор фиребгар, нақшбоз найрангсоз-лесть</i>	<i>Дар он ҳаволи рӯбоҳе буд, ки дар фиребандагӣ шайтонро дарс ва ба найрангсозӣ ва нақшбозӣ ба ҳама сабақ додӣ (с.109).</i>
Кролик (Харгӯш)	<i>тарсу, чаққон- пугливый, шустрый</i>	<i>Харгӯш аз ҳайбати ӯ ба ҷой хушк шуд ва огози тазарруъ намуда, рӯйи ниёз бар замин молид (с.109).</i>
Обезьяна (Маймун)	<i>хирадманд, олимартаба, умный</i>	<i>Дар миёни эшон яке буд маймун ном ба фазилати хирад ораста ва ба мазияти киёсат аз дигарон мумтоз гашта (с.308).</i>
Лев (Шер)	<i>азимчусса, великан бадхашим-злой</i>	<i>Харгӯш соате таваққуъ кард, то вақти чоит бигзаит ва қуввати сабъии шер дар ҳаракат омад, аз хаим вучудаиш дандон дар ҳам месуд (с.112).</i>
Орел (Шоҳин)	<i>нерӯ, иродаи қавӣ- моҷъ</i>	<i>Кабӯтарро аз пеши шоҳин даррабояд қуввати сабъе, ки дар ниҳоди шоҳин мутамаккин аст (с.120).</i>
Воробей (Гунчишк)	<i>хурд, назарногир- незаметный бадасл</i>	<i>Ба тороҷи худ турктозӣ кунӣ, Чу гунчишк бошиву бозӣ кунӣ (с.141).</i>
Змея (Мор)		<i>Бадаслро чӣ гуна бояд кард тарбият, Кас дар даруни хона чаро мор парварад (с.120).</i>
Скорпион (Каждум)	<i>бадкеш, бадандеш, злопамятный</i>	<i>Бадандеш ҳам дар сар, сар равад, Чу каждум, ки то хона камтар равад (с.166).</i>

Второй раздел посвящен *эмотивному значению*, которое осуществляется посредством специфических лингвистических средств, то есть *эмотивов*. Они в речи выполняют две функции: *самовыражения и эмотивного воздействия*. Эмотивное самовыражение выполняет задачи использования единиц языка для выражения волнения. А эмотивное воздействие направлено на прагматическую цель оказания влияния на получателя сведений и его побуждения к выполнению какого-либо дела или желания, пробуждения в нём определенных эмоций. Примеры, отобранные из произведения, доказывают, что эмотивное значение не может существовать без коннотативного значения.

Особого внимания заслуживает мысль о том, что положительные и отрицательные эмоции в произведении невозможны без активного действия эмотивного компонента в семантической системе слов.

Третий раздел посвящен *стилистическому значению*. В таджикской лингвистике также по вопросу семантических и стилистических аспектов слов проведён целый ряд научных работ. Вопросам стилистики посвящено большинство научных исследований знаменитого таджикского лингвиста *Б.Камолиддинова*, в которых приводятся ценные мысли в этом направлении. Практический аспект применения слов подвергнут глубокому и тщательному исследованию в его многочисленных произведениях и статьях. В научных

произведениях М. Н. Касимовой, С. Халимиён, Х. Маджидова, докторских диссертациях М. Саломиён (2020), Ж. Гулназарзода (2021), Р. Мирзоевой (2022) и кандидатских диссертациях М. Ансоровой (2022), М. Хайдарова и других также поднимаются актуальные вопросы стилистики и в частности стилистического значения.

Словообразование и конструирование языка художественных произведений, использование аллегорий и метафор, фразеологических единиц служат в качестве стилистических средств, придают тексту красочность и привлекают к себе внимание читателей. Например, в «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи встречаются свежие сочетания и конструкции, что придаёт стилю и языку произведения неповторимое сладкозвучие, в частности (дословно): *тозиёнаи ҳикмат* – плеть назидания, *баҳори олами ҳусн* – весна мира красоты, *борони эҳсон* – дождь щедрости, *чамани инсоф* – цветник совести, *забони қалам* – язык пера, *маркаби ҳаво* – воздушный осёл, *домани ақл* – подол разума, *кунгураи қасри сипеҳр* – решётка солнечного дворца, *маснади ишрат* – трон сластолюбия, *ганҷи қаноат* – богатство терпения, *бозори таваккал* – рынок риска, *хилъати ҳиммат* – халат щедрости, *дасти паймон* – рука договора, *қадами вафо* – шаг верности, *дидаи мурод* – глаза надежды, *домани матлуб* – подол потребности, *шукуфаи мурод* – расцвет надежды, *болини осоиш* – подушка отдыха, *ҷавҳари нафс* – нектар желаний, *гори ҳикмат* – пещера назидания и др. Примеры:

Чун чашмаи бар кабутар афтод, сӯзи савдои кабоб дуд аз дилаш баровард¹. – Как только его взгляд упал на голубя, из его сердца вырвался жар страдания по жаркому.

Офтоби рухсораи оташи зайрат ба хирмани моҳ задӣ ва зулфи мушкбораи дуд аз дили шаби сиёҳ баровардӣ². – Солнце её ланитов воспламенило огонь рвения на стогу луны, а её мускусные локоны вынули дым из сердца чёрной ночи.

Таким образом, использование языковых явлений в художественной прозе литератора свидетельствует о привлекательности изложения и изящности языка его наследия. Становится понятно, что писатель обладает своим собственным стилем и в каждом предложении простые слова могут принимать стилистическое значение.

Третья глава диссертационной работы именуется «**Лексическая и семантическая парадигматика в «Анвори Сухайли»**». Эта глава состоит из пяти подглав, и составляет важную часть анализа.

Первая подглава названа «**Значение и семантическая наполненность слов в лексической парадигматике**», и посвящена спорным и актуальным вопросам значения и семантической наполненности слов в рамках лексической парадигматики. В лингвистической науке семантика и *парадигма* (от греческого слова *paradeigma*— образец, пример) слов обозначают

¹ Хусайн Воиз Кошифи. Анвори Сухайли (на материале первой устной версии, Берлинское изд-во, с перечнем рассказов и словарём, издание третье). -Тегеран: Амири Кабир, 1362.- 595с., с.46

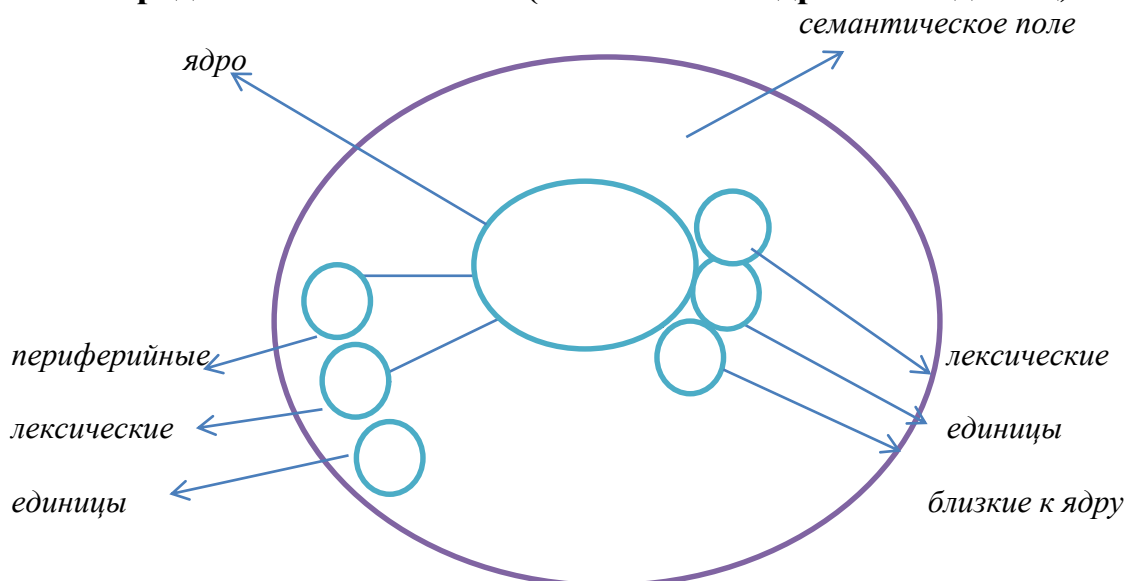
²Там же, с.315

различную систему форм одного слова. Изменение формы слов в зависимости от их грамматических категорий, таких как категории рода, числа и лица и др., входят в круг понятия парадигмы. Поэтому изменение облика слов по их грамматическим категориям, форме и значению лингвистических единиц проявляется посредством парадигмы. Однако грамматическое значение слов выражается посредством отдельных компонентов парадигмы. К примеру: слова *гул* - *цветок*, *гулзор* - *цветник*, *гулистон* - *сад*, *гулдор* - *цветастый*, *гулдӯзи* – *узорчатое вышивание*, *гулам* – *мой цветок*, *гуланд* – *они являются цветами* и др. находятся в одной семантической парадигме.

Лексическая парадигматика анализирует такие лексические единицы, которые имеют различные отношения между словами. Например, если некоторые слова отличаются в плане значения, то некоторые другие из них по семантике находятся далеко друг от друга и их третье значение совершенно противоположно. Следовательно, парадигма лексических единиц состоит именно из синонимичных или антонимичных отношений и является предметом исследования области парадигматики.

Во второй подглаве данной главы - «**Статус семантического поля в системе лексической парадигматики**», уделяется внимание вопросам семантического поля, его места и статуса в системе лексической парадигматики. В частности отмечается, что семантическое поле охватывает взаимосвязь между элементами действительности, то есть предметами, процессами, свойствами, поэтому также отображает частеречную лексику. Каждое семантическое поле содержит своё ядро, то есть определенное понятие, которое выражено словами, а в лингвистической терминологии называется *архилексемой* или главным словом поля. Вокруг этого главного слова объединяются такие слова, которые формируют центр и периферию поля. Например, вокруг главного слова *об* образуется такое семантическое поле, которое в рамках темы «Водоёмы» объединяет отрывки, которые отражаются в семантической системе действительности и охватывают такие понятия как *рӯд* - *речка*, *наҳр* - *ручей*, *ҷӯйбор* - *канал*, *саргаҳ* – *устье реки*, *кӯл* - *озеро*, *дарё*- *река* и т.д. Семантическое поле как самый большой комплекс слов может в себе объединять лексико-семантические и тематико-семантические группы. В этом поле слова, принадлежащие к различным частям речи, объединяются между собой по признаку связи с действительностью и близости описываемых событий и явлений. Для подтверждения этой мысли приведена схема №9:

Схема 9. Парадигматическое поле (взаимосвязь ядра и его единиц)

Итак, семантическое поле обладает следующими свойствами: носители языка по-природе понимают и чувствуют границу значения; семантическое поле является самостоятельным и действует как отдельная подсистема языка; единицы семантического поля связаны друг с другом тем или иным семантическим отношением и какой-либо общей особенностью; каждое семантическое поле взаимосвязано с другим семантическим полем, в результате чего они образуют общую языковую систему; единицы семантического поля – ядро, лексические единицы, приближённые к ядру и лексические единицы, отдалённые от ядра (периферические) оказывают друг на друга двухстороннее влияние; две последние величины дополняют ядро, поясняют и комментируют его и во многом взаимосвязаны экстралингвистическими состояниями и положениями, то есть выражают окружающую действительность, духовное состояние говорящего, его впечатления и представления и т.д.

Третья подглава третьей главы - «**Гипонимия в «Анвори Сухайли»**», исследует тему, которая в таджикской лингвистике разработана ещё совсем недостаточно, то есть тему семантической иерархии.

Произведение «Анвори Сухайли» обладает чрезвычайно богатым и красочным лексическим составом. Язык произведения по стилю соответствует времени его написания, содержит исконно таджикские и заимствованные слова широкого и узкого употребления, обладает прямым и метафорическим значением и т.д. Автор произведения активно использовал языковые явления синонимии и антонимии слов, а также их омонимию. В процессе этого слова произведения в зависимости от их значения классифицируются на 14 лексико-семантических групп (ЛСГ):

1. Слова, относящиеся к названиям частей тела: *даст* (292), *дил* (846), *чаши* (215), *дида* (301), *сар* (208), *абру* (13), *рухсора* (2), *гардан* (30), *дандон* (15), *сина* (40), *пой* (170)...;

2. Слова, относящиеся к терминам родства: *надар* (65), *модар* (73), *духтар* (55), *писар* (32), *бародар* (61), *хоҳар* (8), *навасаарӯс* (4), *аму* (2), *хола* (2), *бобо* (1)

...

3. Слова, относящиеся к еде и питью: *об* (117), *нон* (16), *шароб* (16), *ҳалво* (12), *набот* (10) ...;

4. Слова, относящиеся к должностям, статусу, профессии: *шоҳ* (257), *подшоҳ* (307), *малик* (596), *вазир* (97), *мир* (18), *амир* (6), *султон* (59) ...;

5. Слова, относящиеся к животным и птицам, насекомым и пресмыкающимся: *тӯтӣ* (19), *каргас* (1), *кабӯтар* (41), *зоғ* (118), *мурғ* (124), *кабк* (43), *булбул* (22) ...;

6. Слова, относящиеся к деревьям и кустарникам, цветам и другим видам растений, фруктам и овощам: *дарахт* (123), *бед* (4), *гул* (207), *бутта* (1), *гиёҳ* (15), *барг* (79), (10), *лола* (7), *садбарг* (1), *ёсуман* (2), *нарғис* (11); *найшакар* (6), *ангур* (2), *себ* (4), *анор* (1), *харбуза* (1), *бодом* (2); *галла* (8), *гандум* (5), *ҷав* (4), *арзан* (1);) ...

7. Слова, относящиеся к понятиям жилья, одежды, предметам быта: *хона* (205), *манзил* (105), *кулба* (18), *хучра* (9), *боғ* (12), *девор* (24) ...;

8. Слова, относящиеся к природным явлениям: *соиқа* (8), *абр* (28), *жола* (3), *борон* (21), *барқ* (15) ...;

9. Слова, относящиеся к признакам и качествам: *бевафо* (40), *хунхор* (18), *бадқирдор* (16), *нозанин* (13), *дилозор* (13), *зебо* (31), *ноком* (14) ...;

10. Слова, относящиеся к видам металлов, драгоценных камней: *симу зар* (5), *зар* (78), *оҳан* (11) ...;

11. Слова, относящиеся к планетам и небесным телам: *Замин* (66), *Офтоб* (93), *Моҳ* (32), *Миррих* (3), *ахтар* (10), *бурҷ* (8) ...;

12. Слова, относящиеся к военной терминологии: *теғ* (66), *шамшер* (40), *камон* (14), *тир* (9), *найза* (9), *ханҷар* (10) ...;

13. Слова, относящиеся к местности: *шаҳр* (147), *замин* (96), *биёбон* (39), *дашт* (14), *мулк* (38), *кишвар* (9), *диёр* (29), *деҳ* (13), *макон* (13), *мамлакат* (56) ...;

14. Слова, относящиеся к времени: *шаб* (88), *рӯз* (211), *қадим* (36), *ҳафта* (3), *сол* (39), *саҳар* (15), *субҳ* (50), *пагоҳ* (2), *фардо* (29) *бомдод* (9), *пешин* (6)

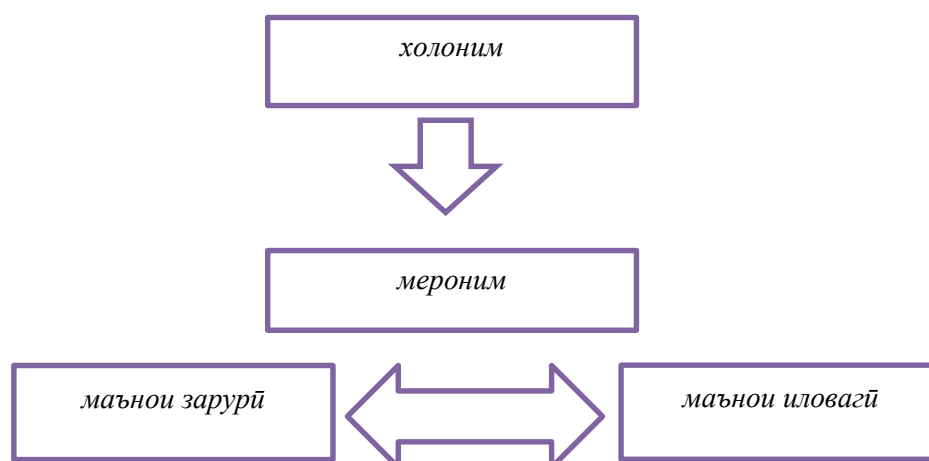
Таким образом, в третьем подразделе данной главы выявлено, что слово, выражающее общее понятие пола – гипероним, связано со словами, выражающими детали этого понятия – гипонимами, а соединяя их между собой, они имеют дополнительные значения.

Четвёртая подглава главы называется «**Меронимия (компонентность слов) и единичность слов в «Анвори Сухайли»**». Здесь отмечается, что термины *мероним* и *меронимия* для таджикской лингвистики являются совершенно новыми и не исследованными. Термин *мероним* взят из греческого языка в виде слов (*мерон*) и (*онима*), и имеет значение *часть* и *наименование*. В области лингвистики этот термин понимается как семантическое отношение понятия, в котором одно понятие является частью состава другого понятия. Ещё одно название меронима выражается словом **партоним** (в английском языке *part* - часть). Тема меронимии подробно рассмотрена в научной литературе и исследованиях *западных лингвистов*. С понятиями и терминами *мероним* и *холоним* можно встретиться в работах М.

Линна, Дж. Лайонза, В. Круза, Дж. И.Саида и других западных исследователей. Понятие меронимия также рассмотрено в трудах современных *русских и белорусских* исследователей Э.В.Кузнецовой, З. А. Харитончика, Н. В. Курбаленко, Е. А. Гирко, Н. В. Кузьменко, Д. А. Колодько и других.

Семантическому явлению меронимии *таджикскими лингвистами* в средневековый период было уделено достаточно серьёзное внимание. Например, известный современный таджикский лингвист Д. Ходжаев по вопросу мнения Насириддина Туси об *общих и частных существительных* отмечает следующее: «Свидетельство слова к значению, с точки зрения Насируддина Туси, бывает трёх видов: значение подчинения, примером которого является слово *мардум* и в этом контексте слово понимается как «говорящее животное»; второй вид, то значение, которое имеет в виду говорящий, и этим значением является слово «животное»; третий вид - значение «илтизом» (необходимое), то есть то значение, которое имеется в виду. Например, в рамках слова *дарозгӯи* понимается «осёл». Из этих трёх видов значения слов в смысле подчинения является основным значением слова, а другие значения являются дополнительными или интегрированными»¹. В отечественной лингвистике термины *мероним и холоним* всё ещё не охвачены широким исследованием. Таджикскими лингвистами определены семантические особенности меронимов и холонимов в рамках анализа и исследования общих и частных существительных. В виду того, что семантические аспекты меронимов во всяком случае отличаются от частных существительных, таджикские семасиологи вслед за иранским лингвистом Курушем Сафави назвали их *словами-компонентами*. Компонентность слов делится на *необходимый* и *дополнительный* виды, которые показаны автором работы в следующей схеме и в таблице:

Схема 11. Меронимия – необходимый и дополнительный виды значения

¹ Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – 344 с.; с.44

Таблица 2. Языковое явление меронимии в «Анвори Сухайлӣ»

<i>Простой предмет (холоним) и его малочисленные компоненты (меронимы)</i>	<i>Слова ЛСГ и их компоненты</i>	<i>Партонимы и холонимы</i>	<i>Произведение и его структурная часть</i>
<i>Шамшер – гилоф</i>	<i>Гул – сафҳа, шероза, барг, оби гул, шох</i>	<i>Қаср – кунгура, қубба</i>	<i>Китоб – варақ, хат, боб, зербооб</i>
	<i>Фалак – начм, нур, ошён, давр, хинг</i>	<i>Хона – дар, девор, парда, гилем, сақф, ошёна</i>	<i>Шеър – мисраъ, байт, газал, достон, қитъа</i>
	<i>Оташ – шуъла, забона, барқ, бод</i>	<i>Дарахт – реша, тана, барг</i>	<i>Ҳикоят – хулоса, муқаддима, ривоят, нақл</i>

Ещё одним из терминов, которые рассмотрены в данном разделе, является *единичность слов*. Этот термин также является новым для таджикской лингвистики. Семантолог Ж. Гулназарзода описывает его в одной из своих статей, опираясь на точку зрения Куруша Сафави: «Единичность слов – это термин, который можно принять во внимание для указания на вид взаимосвязи понятий двух слов, где одно слово служит для единичности подсчета другого слова»¹. В результате анализа нижеследующих примеров из произведения «Анвори Сухайли» мы приходим к конкретным результатам:

Малик чоме, ки дер таркаш дошт, берун оварда, ба зери кӯҳ ронд ва он об, ки қатра-қатра мечакид, дар он чом чамъ кард (195, с.368) – Правитель вынул кубок, которого давно не брал в руки, и поднёс под гору и та вода, что стекала по каплям, собралась в том кубке;

То расида ба лабам чуръае аз соғари айш,

Мезанад дасти ҷафо ҷоми муродам бар санг (195, с.306).

Подстрочный перевод: Как только коснётся моих губ глоток из той чаши наслаждения, Рука произвола разбивает чашу моих надежд об камень.

В вышеприведённых примерах слова **чом** (кубок) и **соғар** (чаша) вступают в семантическую связь единичности со словом **об** (вода), а слово **об** вступает в такую связь со словом **қатра** (капля) в его основном значении, что приводит к семантическому соотношению. Лексемам **чуръа** и **соғар** дополнительное значение придают слова *роҳат* - отдых, *шодмонӣ* - радость и *айш* - наслаждение.

Таким образом, в семантической системе таджикского языка имеют место такие явления языка как гиперо-гипонимия (Коцова), холонимия и меронимия (Колодько, Русина), членённость слов, слова-члены и единичность слов (Ж. Гулназарзода), которые обнаружены в исследуемом произведении.

Пятая подглава третьей главы называется «**Согласование семантической противоположности в «Анвори Сухайли»**». В ней отмечается, что явление антонимии и согласования семантической

¹ Гулназарова, Ж. Равобити мафҳумии вожағони забон // Масъалаҳои мубрами забони адабии тоҷик. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – С. 303.

противоположности подвергнуто глубокому и точному анализу в зарубежной лингвистике. К этой теме обращались многочисленные учёные *западные лингвисты*, такие как Дж. Лайонз, Ш. Балли и другие. В научной литературе современной *российской* лингвистики обычно под словом антоним понимается «пара слов, противоположная в семантическом отношении»¹ или «слова, которые имеют противоположное значение» (ЛЭС 182, с.120) или «слова со значениями, противоположными друг другу»: *доверие – недоверие, накопитель – расточитель, сжимать – разжимать, утвердительно – отрицательно, да – нет*»² (ЛЭС 182, с.72-73). В *отечественной* лингвистике темой семантического противопоставления или семантической противоположности слов в рамках исследования различных грамматических аспектов слов таджикского языка занимались лингвисты классического периода и признанные современные учёные, такие как Б. Камолиддинов, М. Мухаммадиев, М. Касимова, Х.Талбакова, Х. Маджидов, Д. Ходжаев. Следует отметить, что соответствие семантической противоположности в произведении литератора применяется с высоким мастерством, например:

*Марди зоҳидро ба истимоъи ин суҳан сари риштаи ҷанги шавҳар ва зан ба ҷанг афтод*³ - Праведник, выслушав эти слова в начале ссоры между мужем и женой, понял первопричину этой перепалки;

*Фурсат нигоҳ дошта ва шаробҳои гарон бар ошику маъшуқ паймуда*⁴ - Выдержав паузу, предложил влюблённым дорогие вина.

Таким образом, в диссертации при анализе вслед за классификацией или группированием, предложенным иранским учёным Курушем Сафави и таджикским семантологом Ж. Гулназарзода, обнаружено шесть видов согласования семантической противоположности: *градуальный, комплиментарный, симметричный, директивный, лексический и коннотативный*, которые найдены в произведении.

В результате выполнения своего диссертационного исследования, названного «Особенности видов лексических значений в семасиологии (на примере «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи)», мы приходим к следующим выводам:

1. Лингвистическая семасиология имеет сходства и отличия по форме и значению, и отображает отношения между функциями, образующими значения в языке.

Область лингвистической семасиологии включает функции определения признаков, содержания, значений и видов информации. Для этого между видами информации необходимо ограничение и разделение лингвистических видов от других видов информации, поскольку только благодаря такому исследованию становится возможной классификация формы и семантики

¹ Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е, стереотипное. - М.: «Советская энциклопедия», 1969. – 608 с.; с.122.

² Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. - М.: Сов. энциклопедия, 1990. -683 с.; с.72-73

³ Хусайн Воиз Кошифи. Анвори Сухайли (на материале первой устной версии, Берлинское изд-во, с перечнем рассказов и словарём, издание третье). -Тегеран: Амири Кабир, 1362.- 595с., с.99

⁴ Там же, с.95

слов, грамматических категорий значения и формы, грамматических значений и функций.

2. Статус лингвистической семасиологии в различных разделах лингвистической науки достаточно высок. При анализе было определено, что язык как система охватывает два направления: форму и содержание. Они, дополняя друг друга, определяют информационную функцию языка. Содержание имеет особое значение и статус, и выражает богатство и красоту языка.

3. Значение с позиции содержания бывает *виртуальным и актуальным*, виртуальное значение, с одной стороны, является общностью значения того же слова и является наиболее обобщённым среди других видов значения. Этот вид значения может в одно и то же время обладать огромными возможностями и быть ограниченным, поскольку актуальное значение понятий языка в минимальной степени взаимосвязано с информационной общностью, а виртуальное значение связано с максимальной его степенью. Оба вида значений между собой тесно взаимосвязаны, виртуальное значение конкретизируется актуальным значением и формируется на его основе. Кроме того, виртуальное значение служит фундаментом для актуального значения.

4. Лексика как и другие пласты языка является системой, то есть комплексом элементов, состоящих в законных отношениях, и образующих целостный комплекс. Слова языка между собой могут иметь отношения сходства значения (синонимия), тождества формы (омонимия), противоположности (антонимия) и т.д. Слова как языковая целостность обладают формой, содержанием и значением.

Сема – это мельчайшая составная часть лексического значения слов. Она представляет собой компонент значения, демонстрирующий отличительный признак денотата слова (предмета, явления, процесса), используемого для отличия семантики слов.

5. В лингвистической науке *лексическое значение* слов и его место в лексической системе подвергнуто глубокому и точному анализу. Исследования современных лингвистов доказывают, что в семасиологии чрезвычайно важна роль словарного состава и лексическое значение слов обладает достаточно высоким статусом в семантической системе лингвистики. Всестороннее исследование слов и их лексического значения способствует пониманию единства и целостности системы языка с его подсистемами. Из научного наследия, посвящённого данной теме и написанного учёными-лингвистами классического и современного периодов, становится понятно, что ими внесён огромный вклад в дело конкретизации сходств и отличий между единицами лексической системы, в выявление статуса и места лексического значения в развитии различных аспектов таджикского языка и взаимодействие между лексическими единицами;

6. Одним из очень важных видов значения в науке семасиологии является *денотативное значение*, которое имеет неразрывную связь с другими видами значений. Этот вид значения при распределении слов

произведения на тематико-семантические группы обнаружен в большом количестве образцов. Исследование предложений произведения показало, что денотаты также принимают участие в построении метафорических значений;

7. В современной лингвистике под термином *сигнификативное значение* понимается понятие, которое отображает особенности определенного денотата в сознании человека, поскольку денотаты обычно выражают различные значения. Сигнификативный компонент комментирует и дополняет общее денотативное значение. Автор произведения может подчеркивать один из выдающихся признаков предмета или явления в соответствии с собственным вкусом. В исследуемом произведении литератору удалось творчески применить сигнификативные компоненты, что придаёт его мыслям красочность и привлекательность;

8. Из проведенного исследования выяснилось, что для прояснения семантического соотношения между денотатами, которые находятся внутри лексико-семантических групп, важное место занимают названия предметов, их качества и признаки, некоторые числительные и другие группы сигнификативного значения. Сигнификативный компонент проявляет высокую степень активности в процессе выражения многозначности, метафорических значений и фразеологизмов. В данном разделе прояснилось оказание двухстороннего влияния и семантическое соотношение между денотатами и сигнификатами;

9. Ещё одним важным понятием, раскрытым в данной главе исследования, является *прагматическое значение* слов. Предложения произведения свидетельствуют о существовании связи между прагматическим значением слов со словами говорящего и коммуникацией героев;

10. Доказано, что *коннотационное значение* слов исследуемого произведения входит в круг прагматического значения. Коннотационное значение может показать средства, выбранные автором, поскольку из него можно понять отношение автора к объективной действительности посредством связи между основным и дополнительными значениями слов;

11. *Эмотивное значение* также входит в круг изучения прагматического значения. Этот вид значения как внутренняя особенность языка используется для отображения эмоций героев произведения. Из анализа предложений произведения стало понятно, что эмотивный и коннотативный виды значения тесно взаимосвязаны, при этом выражение эмоций людей достигается путём применения эмотивного компонента, имеющего значение в семантической системе слов;

12. Исследование *стилистического значения* лексического состава рассмотренного произведения установило, что в художественной прозе литератор применил языковые явления для увеличения привлекательности изложения и изящности языка произведения. Писатель обладает собственным художественным стилем, и для выражения своей мысли активно использовал лексико-семантические методы словосочетания и конструирования.

13. В современной лингвистике широко применяются термины значение и *семантическая наполненность* слов, которые были рассмотрены в рамках лексической парадигматики. Стало понятно, что понятие парадигма ограничивает связующие признаки свойства слов. Доказано, что лексический состав произведения содержит активные, широко употребляемые и красочные парадигмы. Эта особенность языка произведения чётко отображает общность и отличия лексико-семантических единиц произведения;

14. Анализ показал, что семантическое поле содержит ядро, лексические единицы, приближенные к ядру и лексические единицы, отдалённые от ядра, то есть периферические единицы, находящиеся в состоянии взаимодействия друг с другом. При анализе и изучении слов с одним общим и взаимосвязанным значением возникает понятие семантического поля. Это понятие включает *многозначные, однозначные* слова и единицы, которые по своему отдельному значению принадлежат к многозначным словам. Понятие семантического поля имеет свойство отображения, то есть пояснения отношений между семантикой слов в системе лексических значений;

15. Другим относительно новым для отечественной лингвистики понятием является понятие *гипонимии или семантической иерархии*. Это лингвистическое явление в произведении использовано для выражения семантических особенностей слов по признаку, месту нахождения, классификации слов, относящихся к ним по лексико-семантическим группам (ЛСГ). В рамках гипонимии и семантического соотношения становится ясно, что она зависит от расширения общего значения понятий. Гипероним, который является словом, выражающим общеизвестные понятия, тесно связан с гипонимом, то есть словом, выражающим компонентность данного понятия, подчиняет его и придаёт дополнительные смысловые оттенки. В свою очередь, гипонимы могут быть гиперонимами других слов. Явления меронимии, полисемии и антонимии входят в круг семантической гипонимии;

16. В диссертации анализу подвергнуты языковые явления *компонентности слов (меронимия), членства слов и единичности слов*. Выяснилось, что западными и российскими лингвистами проведена подробная классификация меронимов. В лингвистической науке предков таджикского народа также исследованы общие и частные существительные, которые являются одной из ветвей компонентности слов. Из анализа предложений произведения следует, что слова-компоненты и единичные слова обладают *необходимым и дополнительным* видами значения. Явление единичности слов появляется в результате семантической связи понятий и в рамках этой связи единичный охват (вохидшумул) выполняет функции единичности слов. Семантическое соотношение единичности слов возникает в некоторых случаях при вхождении в их семантический круг дополнительных значений;

17. Термин *семантическая противоположность* также представляет относительно новизну для таджикской лингвистики, это лингвистическое явление в произведении имеет особый статус в зависимости от видения литератора. Автор произведения мастерски применяет простой и сложный

виды антонимических пар, так как они своим дополнительным значением придают лексике произведения большую точность. Наряду с этим, семантическая противоположность ясно и чётко выражает описание качеств героев и особенностей предметов.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ:

1. В лингвистике и лингвистической семасиологии такие её узкие части как компьютерная лингвистика, психолингвистика, социальная лингвистика, хотя и появились относительно недавно, всё же они должны неизменно повышать и укреплять свой статус и значимость. В этом плане необходимо постоянно проводить научные исследования по лингвистической семасиологии и её разделам – лексической семасиологии и грамматической семасиологии, чтобы рассматривать наиболее актуальные научные вопросы данной области.

2. Обеспечить изучение и перевод лучших исследований известных семантологов мира по науке семасиологии, и на этой основе, опираясь на богатое наследие таджикских учёных классического периода, распространить таджикскую семасиологию.

3. Лексическая семасиология как первая и стержневая ступень лингвистической семасиологии считается основным фундаментом для пояснения и толкования всех единиц языка. Поэтому необходимо, чтобы особенности лексического значения и его виды конкретно рассматривались на примере единиц языка.

4. Изучение, анализ и исследование особенностей видов лексического и грамматического значения на примере произведения или наследия поэтов и писателей выявляет и определяет различные аспекты особенностей этого вида значений.

5. Необходимо составить словарь или энциклопедию терминов лингвистической семасиологии для более лёгкого доступа к информации по семасиологии.

6. На основе проведённого семантического анализа и исследования составлять толковые, частотные словари, энциклопедии наследия поэтов и писателей.

НАУЧНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

I. Публикация статей в научных журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. **Азимова, С. Н.** Место и статус значения в лингвистической семасиологии / С. Н. Азимова // Вестник Института языков (цикл филологических, педагогических и исторических наук). – Душанбе, 2022. - №4 (48). – С.113-119. ISSN 2226-9355
- [2-А]. **Азимова, С. Н.** Смысловые оттенки соматических слов в «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи / С. Н. Азимова // Вестник Института языков (цикл филологических, педагогических и исторических наук). – Душанбе, 2023. - №1 (49). – С.34-44. ISSN 2226-9355
- [3-А]. **Азимова, С. Н.** Гипонимия в «Анвори Сухайли» / С. Н. Азимова // Вестник Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. – 2023. - №3/32. - С. 28-41. ISSN 2616-5216
- [4-А]. Гулназарзода, Ж. Б., **Азимова С. Н.** Виды прагматического значения в «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи / Ж. Б. Гулназарзода, **С. Н. Азимова** // Вестник Института языков (цикл филологических, педагогических и исторических наук). – Душанбе, 2023. - №2 (50). – С.5-11. ISSN 2226-9355
- [5-А]. Согласованность семантической противоположности в «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи / С. Н. Азимова // Вестник Института языков (цикл филологических, педагогических и исторических наук). – Душанбе, 2023. - №1 (49). – С.34-44. ISSN 2226-9355

II. Статьи автора, опубликованные в других научных сборниках и изданиях:

- [6-А]. **Азимова, С. Н.** Составные именные глаголы (на примере творчества Х.В. Кошифи и Сотима Улугзаде) / С. Н. Азимова // Республиканская конференция на тему «Государственная языковая политика в период независимости» (в честь Дня языка). Сборник научных статей, Душанбе – 2021, С.59-63.
- [7-А]. **Азимова, С. Н.** Виды лексического значения в семасиологии / С. Н. Азимова // Международная научно-практическая конференция на тему «Актуальные проблемы антропоцентрической лингвистики», посвящённая 60-летию доктора филологических наук, профессора Искандарова Шарифхона Мадалиевича в Ферганском государственном университете Республики Узбекистан. – 02.05.2023. - Фергана, 2023. – С.173-179.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Азимова Сайёра Назриевна дар мавзуи «Вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ (дар намунаи «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи қошифӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.19 – Назарияи забон

Калидвожаҳо: маъно, маъношиносии лингвистӣ (лингвистическая семантика), маъноӣ луғавӣ, денотат, сигнификат, маъноӣ прагматикӣ, марзи маъноӣ, маъноӣ коннотативӣ, эҳсосӣ, услубӣ, холоним ва мероним, гипонимия, когипоним, воҳидвожагӣ, узвоҷагӣ, мутобиқати зидмаъноӣ, таносуби маъноӣ.

Таҳқиқи мазкур ба таҳлилу омӯзиши вижагиҳои навъҳои маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ дар намунаи «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Қошифӣ бахшида шудааст.

Дар вазъи имрӯзаи забоншиносии тоҷик қорҳои илмӣ бахшида ба таҳлилу баррасии паҳлуҳои гуногуни маъноӣ луғавӣ дар доираи низоми маъношиносии лингвистӣ бо диду назар ва услуби нави илмӣ ҳанӯз ангуштшумор мебошанд. Барои илми маъношиносии ватанӣ таҳқиқи пурвусъати ҷойгоҳи низоми маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ, муайян намудани монандӣ ва фарқияти намудҳои мухталифи маъно, аз қабилӣ навъҳои маъноӣ луғавӣ, ошқор намудани роҳҳои ташаккул ва ривоч ёфтани таносуби маъноӣ дар байни ҷузъҳои маъноӣ бутун ва дигар масъалаҳои илми маъношиносӣ хеле мубрам ва саривақтӣ аст.

Омӯзишу баррасии хусусияти маъношиносии лингвистӣ, дар шакли диссертатсия таҳқиқ намудани ҷойгоҳ ва мавқеи низоми маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ, нишон додани мавқеи маъношиносии лингвистӣ дар бахшҳои забон, баррасии типологияи маъно дар маъношиносии лингвистӣ, навъҳои маъноӣ луғавӣ, чун маъноҳои денотативӣ-сигнификативӣ ва прагматикӣ, ҳелҳои маъноӣ прагматикӣ – коннотативӣ, эҳсосӣ ва услубӣ, парадигматикаи луғавӣ-маъноӣ, маъно ва маънодорӣ қалима дар парадигматикаи луғавӣ-маъноӣ, марзи маъноӣ, гипонимия, меронимия, воҳидвожагӣ, мутобиқати зидмаъноӣ дар асари машҳури асри XV «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Қошифӣ меҳвари таҳқиқоти диссертатсиониро ташкил додаанд. Пажӯҳиш дар заминаи таҳлилу баррасии осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо, мақолаҳо ва маҷмуаҳо, ки ба масъалаҳои маъношиносӣ ва навъи маъно дар заминаи осори бадеӣ бахшида шудаанд, амалӣ гардидааст. Ҳамчунин, тавассути намунаҳо аз «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Қошифӣ дар диссертатсия хусусиятҳои низоми маъноӣ луғавӣ забон дар асри XV нишон дода шудааст, ҳамзамон муайян гардидааст, ки ҳодисаҳои маъноӣ, ки акнун омӯхта шуда истодаанд, дар забони адабии тоҷикӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, дар таҳқиқоти мазкур вижагиҳои асосии низоми маъноӣ луғавӣ дар намунаи «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Қошифӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Азимовой Сайёры Назриевны на тему «Особенности видов лексических значений в семасиологии (на примере «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи)» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.19 – Теория языка.

Ключевые слова: значение, лингвистическая семасиология, лексическое значение, денотат, сигнификат, прагматическое значение, семантическое поле, коннотативное значение, эмотивное значение, стилистическое значение, холоним и мероним, гипонимия, когипоним, меронимия, соответствие противоположности значений, соответствие значений.

Исследование посвящено изучению и анализу особенностям видов лексических значений в семасиологии (на примере «Анвори Сухайли» Хусайна Воиза Кошифи). В сегодняшней обстановке таджикского языкознания научные работы, посвященные анализу и рассмотрению различных аспектов лексического значения в рамках системы лингвистической семасиологии с новой научной точки зрения и стиля, малоизучены. Для отечественной науки семасиологии необходимо широкое исследование места системы лексического значения в семасиологии, выявление сходства и различия разных видов значения, например типов лексического значения, выявление путей формирования и развития смысловых соотношений между компонентами всего значения и другие вопросы науки семасиологии очень важны и своевременны.

Изучение и обзор сущности языковой семасиологии, исследование места и положения лексической системы значений в семасиологии в виде диссертации, показ места лингвистической семасиологии в разделах языка, рассмотрение типологии значения в лингвистической семасиологии, виды лексического значения, такие как денотативное и прагматическое значения, типы значения прагматически-коннотативная, эмоционально-стилистическая, лексико-семантическая парадигматика, значение и значимость слова в лексико-семантической парадигматике, семантическое поле, гипонимия, меронимия, односложность, контрастивная сочетаемость в знаменитом произведении XV века «Анвор Сухайли» Хусейна Вайзи Кашифи составили основу диссертационного исследования. Исследование проведено на основе анализа произведений отечественных и зарубежных исследователей, книг, монографий, диссертаций, статей и сборников, посвященных вопросам семасиологии и видов значений в контекстах художественных произведений. В диссертационной работе также на примерах «Анвора Сухайли» Хусейна Вайзи Кашифи показаны особенности лексической системы значений языка в XV веке. Также изучаемые смысловые явления определены и использованы в таджикском литературном языке.

Таким образом, в исследовании были рассмотрены и анализированы основные особенности системы лексического значения на примере «Анвора Сухайли» Хусейна Воиза Кашифи.

ABSTRACT

of Azimova Sayora Nazrievna's dissertation on the topic “The features of lexical meanings types in semasiology (on the example of “Anvori Suhaili” by Husain Voiz Koshifi)” submitted for the scientific degree of Candidate of Philological Sciences in the specialty 02.10.19. - Theory of Language.

Key words: meaning, linguistic semasiology, lexical meaning, denotation, significat, pragmatic meaning, semantic field, connotative meaning, emotive meaning, stylistic meaning, holonym and meronym, hyponymy, cohyponym, meronymy, correspondence of opposite meanings, correspondence of meanings.

The research is devoted to the study and analysis of the characteristics of lexical meanings types in semasiology (on the example of “Anvori Suhaili” by Husain Voiz Koshifi. In the current situation of Tajik linguistics, scientific works devoted to the analysis and consideration of various aspects of lexical meaning within the framework of the system of linguistic semasiology from a new scientific point of view and style, was not research enough. It is necessary to conduct a broad study of the place of the system of lexical meaning in semasiology for the national science of semasiology. Identifying the similarities and differences of different types of meaning are very important and timely, for example: types of lexical meaning, identifying ways of forming and developing semantic relationships between the components of the entire meaning and other issues of the science of semasiology.

Having research and review of the essence of linguistic semasiology, study of the place and position of the lexical system of meanings in semasiology in the form of a dissertation, showing the place of linguistic semasiology in the branches of language, consideration of the typology of meaning in linguistic semasiology, types of lexical meaning, such as denotative and pragmatic meanings, types of pragmatic meaning connotative, emotional-stylistic, lexical-semantic paradigmatic, meaning and significance of the word in lexical-semantic paradigmatic, semantic field, hyponymy, meronymy, monosyllabicity, contrastive compatibility in the famous work of the 15th century “Anwor Suhaili” by Hussein Vaizi Kashifi formed the basis of the dissertation research. The study was carried out on the basis of an analysis of the works of national and foreign researchers, books, monographs, dissertations, articles and collections devoted to issues of semasiology and types of meanings in the contexts of works of art. Also, in the dissertation uses examples of “Anvor Suhaili” by Hussein Vaizi Kashifi in order to show the features of the lexical system of language meanings in the 15th century. Researching semantic phenomena are defined and used in the Tajik literary language.

Thus, the research was reviewed and analyzed the main features of the lexical meaning system using the example of “Anwor Suhaili” by Hussein Woizi Kashifi.